

3303

28

P-55

1911

G. D. Price

2010

2001

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿՐՈՆԱՍԻՐԱՅ ՄԻՈՒԹԵԱՆ
(ՆՐՋՆԿԱ.)

Հ. Հ. ՐԻԿԶ

256

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ
ԱՊԱՅՈՅՅՆԵՐ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ՍՈՂՈՄՈՆ Կ. ՌԱՀԱՆԵԱՆ

28
Ր-55

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՅՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ե. ՄԱՏԺԱՆԵԱՆ

1911

280 ⁸⁸
1053-ՐԻ. ⁷⁻⁵⁵ ^{ur.}
Հ. Հ. ՐԻԿԶ

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ

ԱՊԱՑՈՅՑՆԵՐ

20445

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ՍՈՂՈՄՈՆ Կ. ՌԱՀԱՆԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ե. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

1911

11143

2012

Alma-Mater իս

(ԵՓՐԱՏ ԳՈԼԷՃ)

ՏՊԱՐԱՆ, ՎԻՄԱԳՐԱՏՈՒՆ, ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ ԵՒ ԹՂԹԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑ

Յ. ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ

Թիւ 27, Ֆիննանդրյար եօգուեռւ, Կ. Պոլիս

ԵՓՐԱՏի մեջ շրջան աւարտող իւրաքանչիւր կարգ իր գոլեմական կեանքի վերջին օրերուն, իրեն համար կ'ընտրէ նշանաբան մը ու յետոյ կը հեռանայ անկէ :

Իմ կարգիս նշանաբանը, որչափ որ կը յիշեմ հետեւեալն էր, « *Մի մոռնար այն աղբիւրը ուրիշ ջուր խնած էս* »: Գեղջկական պարզմիտ ասութիւն մը քերեւս, իր փոխաբերական իմաստով սակայն՝ գեղեցիկ :

Ես մոռցած չեմ մեր աղբիւրը - Եփրատը - , չպիտի մոռնամ ալ :

Եւ այս առիթով շնորհապարտութեան խորունկ զգացումներուս իբր անկեղծ արտայայտութիւն, էս յարգանքով իրեն կը նուիրեմ այս գործը եւ կը խնդրեմ որ հանր ընդունել զայն :

Երախագիտօրէն

ՍՈՂՈՄՈՆ Կ. ՌԱԶԱՆԵԱՆ

7 Յունուար 1911

Կեդրոնական Վարժարան

Երզնկա

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍԳ

Այս թարգմանութիւնը նախամտածուած, ամիսներէ ի վեր ծը-
րագրուած ու աշխատուած գործ մը չէ։ Կրօնասիրաց Միութեան վե-
րակազմութիւնը, անոր աստիճանական զարգացումը եւ ներկայա-
ցուցած անսահման պէտքերը եւ մեր միջավայրը եղած են զիս թե-
լադրող այս գործին սկսելու համար։

Թէ թարգմանութիւն եւ թէ յարակից ամէն աշխատութիւն
սկսուած ու վերջացած են զրեթէ մէկ ամուսնի միջոցին, իսկ այդ
նպատակին համար անհրաժեշտ եղած ժամանակը հայթայթած են
դպրոցական օրուան աւարտումէն վերջ մնացած Լ՝ՅԵՒԵՒԵՒՆՈՒԹԵԱՆ ու
իրիկուան ժամերը միայն։ Պարագաներու այս անցողակի պարզումէն
վերջ, կը յուսանք թէ ներողամտութեան ազնիւ տրամադրութիւնով
պիտի կարդացուի այս գիրքը։ Այս թարգմանութեան եւ բնագրին մի-
ջեւ գտնուող կարգ մը տարբերութիւնները նպատակաւոր են, մէկ
քանին՝ ակամայ, բնագրին մէջ անոնց անընթեռնիւթեան հետեւան-
քով։ Քանի մը համառօտ հատուածներ ալ զանց ըրած ենք։ Աւելցու-
ցած ենք նաեւ, պարագային համաձայն, Ռընանի եւ Ֆլամմարիոնի
մէկ քանի տեսութիւնները, իսկ ընդհանուր կերպով, մենք հեղինակին
հետեւած ենք զրեթէ բառական թարգմանութիւնով, այնպէս որ շատ
պատճառներ չունինք մեր արձանագործութեան սկիզբը կցելու Լ՝ՅԵՒԵՒԵՒՆՈՒԹԵԱՆ բառը։

Պէտք կը զգամ հոս յայտարարելու թէ մասնաւոր կէտերու մէջ
հեղինակին բոլորովին համակարծիք չենք։ Մեզի պէս շատեր ալ կըր-
նան գտնուիլ. բայց մենք այն վստահութիւնն ունինք թէ որ եւ է ան-
նախապաշար, լուրջ եւ զարգացած միտք պիտի կրնայ այս գործին
ամբողջութեանը մէջ գտնել տրամաբանական ուղղութիւն եւ հասուն
ու անկողմնակալ տեսութիւններ։

Հեղինակը տակաւին կանուխ կը գտնէր այս գործին հրատա-
րակութիւնը, սակայն քանի որ ան ամբողջ դարերու մտածողութեան
մէկ ցոլացումն էր, կամ, ամփոփումը, այնքան ալ անհրաժեշտ չը
նկատեցինք որ եւ է յապաղում, եւ նոյն իսկ Պատ. հեղինակին հաւա-
նութիւնը դեռ չ'ստացած հրատարակութեան կը յանձնենք զայն,
վստահ իր ներողամտութեան, նախապէս իրեն յայտնելէ վերջ մեր
շնորհակալութեան զգացումները։

Այժմէական ուշագրաւ հոսանք մը, տեսակ մը արդիականութիւն կայ մեր կեանքին մէջ, որուն մերթ լուրի, մերթ խօսուն մէկ երեւոյթը կը կազմէ Քրիստոնէական կրօնի հանդէպ ցոյց տրուած անհամակիր, չըսենք արհամարհոտ վերաբերումը:

Մենք չպիտի ըսենք թէ Քրիստոնէութիւնը յաւիտենականօրէն անփոփոխ կրօնք մը պէտք է մնայ, իր բառերովն իսկ, dogmaներու հաւաքածոյի մը պէս, սակայն ներքի չենք գտներ նոյնպէս ոմանց կողմէ յառաջ տարուած այն տարամբժօրէն նոր շարժումը, գիտակից կամ անգիտակից, որ տեսակ մը ապերախտութեան հանգամանք ունի իր մէջ այդ կրօնքին եւ անոր պաշտելի հիմնադիրին հանդէպ, որուն աշխարհ եւ մենք շա՛տ բան կը պարտինք:

Մենք չենք կարծեր թէ քսաներորդ դարը Քրիստոնէութեան մահազանգը հնչեցուցած է, ինչպէս կը յուսար Վոլթէր, ինչպէս կը կարծեն իրմէ նուազ գիտուն իր մտաւորական զաւակները կամ հետեւորդները՝ այսօր:

Եւ ասկէ աւելի, կը մտածենք թէ ապագայ դարերը մեզի չափ ու մեզմէ աւելի գայն գնահատել պիտի գիտնան: Թերեւս անհիմն գուշակութիւն մը թուի այս մտածումը, այդ պարագային խօսքը Ռե-նանին տանք, եթէ կ'ուզէք, եւ թող այդ հանձարեղ ու աշխարհահռչակ մարդը խօսի մեզի քանի մը վայրկեան, այս ուղղութեամբ:

Ահա թէ ի՛նչ կ'ըսէ ան Յիսուսին.

ՌԵՆԱՆ ԵՒ ՅԻՍՈՒՍ

(1) «Հանգստացիր այսուհետեւ քո փառքում, ազնիւ Ռուսցի: Քո գործը վերջացած է. քո աստուածային լինելը ապացուցուած: Մի՛ վախենար, որ քո ջանքերով ստեղծուածը կարողանայ կորչել որ եւ է սխալմունքից: Այսուհետեւ, աշխարհային սնոտի յարձակումների համար անմատչելի, դու քո աստուածային հանգստի բարձրութիւնից կը դիտես քո գործերի անվախճան հետեւանքները: Մի՛ քանի ժամուայ տանջանքի գնով, որը նոյն իսկ քո վեհ հոգու վրայ չազդեց, դու անմահութիւն ձեռք բերիր: Հազարաւոր տարիներ աշխարհն կ'ոգեւորուի քեզանով: Մեր հակասութիւնները ըմբերանող, դո՛ւ կը լինիս այն դրօշը, որի շուրջը պիտի տեղի ունենան ամենաարիւնահեղ

կռիւները: Քո անունը, որ հազար անգամ աւելի սիրելի ու հզօր դարձաւ քո մահից յետոյ, քան թէ էր քո կարճատեւ գոյութեան ժամանակ, կը լինի մարդկութեան համար մի անկիւնքար, որին տեղից շարժելը կը նշանակէր խախտել հէնց տիեզերքի հիմքերը: Քո եւ Աստուծոյ միջեւ տարբերութիւն չի լինիլ: Յաղթահարեցիր մահը, տիրի՛ր ուրեմն քո թագաւորութեանը, ուր պիտի դիմէ քո գծած արքայական ճանապարհով, երկրպագուների անհամար բազմութիւնը:»

«... Քրիստոնէութիւնը, իր բացառիկ վիճակի շնորհիւ, դեռ այժմ էլ, ԺԸ. դարի վերջերում, ունի համաշխարհային ու յաւիտենական կրօնի բնոյթ: Դրա պատճառն այն է, որ Յիսուսի կրօնը շատ բաներով հանդիսանում է իբրեւ մի ամբողջական, աւարտած գործ:

Յիսուս յայտարարեց, որ ամեն մարդ իրաւունք ունի մասնակցելու Աստուծոյ թագաւորութեանը, շնորհիւ նրան՝ ազատ խիղճը չենթարկուելով կառավարչական օրէնքներին, ձեռք բերեց մի նոր ուժ՝ հոգու տիրապետութիւնը, Այս հոգեւոր իշխանութիւնը յաճախ է դաւաճանել իր սկզբնական հիմունքներին. դարեր շարունակ եպիսկոպոսները իշխաններ էին, իսկ Պապը՝ թագաւոր: Հոգու այս կեղծ տիրապետութիւնը շատ անգամ է դարձել սարսափելի բռնապետութիւն, եւ անձնական շահերի համար տանջանքների ու խարոյկի մատնել մարդկանց. բայց կը գայ մի օր, երբ հոգեւորը բաժանուելով մարմնաւորից կ'արտադրէ իր արգասիքները, այն ժամանակ հոգեւորը կը կոչուի՝ ոչ թէ «իշխանութիւն», այլ «ազատութիւն»: Քրիստոնէութիւնը որ ծնունդ է առել ժողովրդական շրջանում, եւ յարգուած ու սիրելի է եղել նոյն ժողովրդից, սկզբներում, նա այնպիսի ինքնաստեղծ բնոյթ է կրում, որ երբէք չի ջնջուի: Նա յեղափոխական շարժման առաջին յաղթանակն էր, ժողովրդի զգացմունքի տիրապետութիւնը, սրտով հեզերի փառաւորումը եւ գեղեցկի երկրպագումը այնպէս, ինչպէս ժողովուրդն էր հասկանում: Հին ազնուականութեան ամբոցի մէջ Յիսուս մի խրամատ բացեց, մի ճանապարհ, որով կարելի էր դուրս գալ այնտեղից:»

«... Քրիստոնէութիւնը իբրեւ արդիւնք բացառապէս հոգեւոր անմիջական զարգացման, հէնց սկզբնաւորութիւնից հրաժարուելով դաւանաբանական շրջանակներից, երբ դար շարունակ կռիւ մղելով խղճի ազատութեան համար եւ չնայած իր անկմանը՝ վերջին ժամանակներում, դեռ այժմ էլ վայելում է իր նշանաւոր ծագման պտուղները: Վերանորոգուելու համար թագաւորութիւնը այնպէս, ինչպէս մտքաւոր մտքերին, Աստուծոյ թագաւորութիւնը այնպէս, ինչպէս մենք ենք հասկանում, շատ է տարբերում ամպերի մէջ Յիսուսի այն գերբնական երեւումից, որ պատկերացնում էին առաջին քրիս-

(1) Յիսուսի Կեանքը, Ռեյնան. Թարգմ. Վ. Վարդանեան:

տոնեայնները, Բայց այն զգացումը, որը Յիսուս աշխարհ բերաւ, մեր զգացումն էր: Նրա բարձրագոյն գաղափարականութիւնը ինքնամուռացութեան ու առաքինի կեանքի իղէալն է: Նա ստեղծեց մաքուր հոգիների մի երկինք, ուր ապրում է այն, ինչ որ երկրի վրայ ի զուր ենք որոնում, Աստուծոյ որդիների կատարեալ ազնուութիւնը, կատարեալ սրբութիւնը, կատարեալ հրաժարումը աշխարհային կեղտից — վերջապէս այն ազատութիւնը, որ մեր դրական հասարակութիւնը համարում է անկարելի եւ որը կատարեալ է լինում միայն մտքի շքրջանում: Յիսուս հանդիսանում է մեծ ուսուցիչը այն անձանց, որոնք ապաստան են որոնում այդ իղէալական դրախտում: Նա առաջինը յայտարարեց հոգու թագաւորութիւնը, նա գոնէ առաջինն էր որ իր գործով հուշակեց «Իմ թագաւորութիւնը այս աշխարհում չէ»: Ի հարկէ նա է ճշմարիտ կրօնի հիմնադիրը: Նրանից յետոյ մնում է միայն գաղափարն ընդարձակել ու ծաւալել:»

«... Իւրաքանչիւր մեծ սկզբնաւորութիւնների ժամանակ յաւիտենական փառքը միշտ պատկանում է նրան, ով դրաւ առաջին քարը: Գուցէ մեր ժամանակի բնագիտութեան ու օդերեւութաբանութեան ձեռնարկներից եւ ոչ մէկում ոչ մի խօսք չգտնենք Արիստոտելի՝ այդ գիտութիւնների մասին՝ յայտնաւորելով գաղափարներից, բայց այնուամենայնիւ Արիստոտելը մնում է հիմնադիր բնագիտութեան: Որքան ալ որ կրօնական սկզբունքները փոփոխութիւններ կրեն, այնու ամենայնիւ Յիսուս կը մնայ յաւէտ իբրեւ հիմնադիր մաքուր զգացման պաշտամունքի եւ ոչինչ չի կարող բարձր լինել, քան լերան քարոզը: Ոչ մի յեղափոխութիւն չի կարող մեզ ստիպել խզելու մեր կապը այն բանական ու բարոյական մեծ ընտանիքին հետ, որի զլիւին փայլում է Յիսուսի անունը: Այդ տեսակէտից մենք մնում ենք քրիստոնեայ մինչեւ անգամ այն դէպքում, երբ ոչ մի կէտում համաձայն չենք քրիստոնէական աւանդութեան հետ:»

Գրօնի հիմնադրութեան այդ մեծ գործը անձամբ Յիսուսի ձեռքով է կատարուել: Այդչափ պաշտուած լինելու համար պիտի լինել պաշտուելու արժանի: Յէրը չի կարող առաջ գալ, եթէ չկայ մի անհատ, որ ընդունակ է այդ զգացումը առաջ բերելու, եւ եթէ մենք Յիսուսի մասին ոչ մի տեղեկութիւն չունենայինք, բաց ի այն անսահման սէրից ղէպ ի ինքը, որ նա ներշնչեց իր շրջապատողներին, մենք բացարձակապէս կարող էինք պնդել, որ նա եղել է վեհ եւ մաքուր անձնաւորութիւն:

«... Յիսուս ամենաբարձրն է այն սիւներից, որոնք մարդուն ցոյց են տալիս, թէ ո՞րտեղից են գալիս մարդիկ եւ ուր պիտի դիմեն: Նրա մէջ կենտրոնացել է այն ամենը, ինչ որ կայ մարդկային բնու-

թեան մէջ ամենալաւ եւ ամենավեհ... Մարդկանցից ոչ որ համամարդկային շահերը այնքան բարձր չէ դասել սնոտի աշխարհից, որքան նա: Բոլորովին նուիրուած գաղափարին նա ամեն բան ստորադասեց նրան, այնքան՝ որ տիեզերքը իր կենսքի վերջին օրերում, այլ եւս իր համար գոյութիւն չունէր: Նա նուաճեց երկինքը հէնց իր իր այդ հերոսական կամքի ուժգին ցնցումներով: Աշխարհս բաց ի Սակիա-Մունիից ոչ որի չի ճանաչում, որ այնպէս անդարձ կերպով հրաժարուած լինի ընտանեկան երջանկութիւնից, այս աշխարհի բոլոր բաւականութիւններից ու վաղանցուկ հոգսերից, ինչպէս Յիսուս: Նա ապրում էր միայն իր Հօրով, իր աստուածային կոչումով, ու այն համոզումով, որ պիտի իրականացնէ իր այդ նպատակը:

Ուրեմն ծունկ չոքենք այդ կիսաստուածների առաջ, մենք, այս աշխարհի բոլոր զաւակներս, որ դադապարտուած ենք տկարութեան եւ ոչ միայն այնպիսի աշխատանքի որի պտուղները՝ չենք վայելում, այլ եւ մեր ցանած սերմերի ծիւղերն անգամ չենք կարողանում տեսնել: Նրանց տրուած էր, ինչ մեզ չէ տրուած, ստեղծել, հիմնել, գործել: Կը ծնուի՞ արդեօք երբ եւ իցէ այդպիսի մի մեծ անհատ, թէ աշխարհս պիտի բաւականանա՞յ հետեւելով այն շաւղին, որ զծել են հին դարաշրջանների այդ համարձակ ստեղծագործողները: Ով գիտէ:

Ինչ էլ որ լինի ապագան, Յիսուսին չէ գերազանցելու: Յիսուսի պաշտամունքը կը մնայ յաւիտենապէս երիտասարդ, նրա յիշատակը միշտ արցունքներ կը խլէ մեր աչքերից, նրա տանջանքները կը մորմոքեն լաւագոյն սրտերը: Բոլոր դարերում մարդկանց որդիների մէջ չի լինի աւելի մեծ, քան Յիսուս:»

ՔԱՐԳՄԱՆՈՂԸ

1/14 Յունուար 1911

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ԱՊԱՑՈՅՑՆԵՐ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Բանախօսութիւններու այս ընթացքն սկսելու ատեն ընական է հարցնել թէ որքան ընդարձակ պիտի ըլլայ մեր ներկայացնելիք ապացոյցներու սահմանը: Ո՞րքան բաներ պիտի ապացուցանենք:

Այս հարցումներուն իբր պատասխան ըսենք նախ՝ թէ այս գործը հրաւեր մը չէ զէպի կրօնական կեանքը, այսինքն այս բանախօսութիւնները կրօնքի կարեւոր մէկ մասը կազմող բարոյական բարձրագոյն սկզբունքներու և կամ անհատական մեծ աւանդներու ընդունելութեանը համար փաստելու հանգամանքը չպիտի ունենան:

Կրօնքը գործ ունի գլխաւորաբար կամքին հետ, իսկ մենք այս ընթացքին մէջ պիտի զբաղինք իմացականով:

Միւս կողմէ մենք չպիտի բաւականանք սոսկ ապացուցանելով թէ Քրիստոնէութիւնը ճշմարտապէս աշխարհի բոլոր կրօններուն լաւագոյնն է: Միայն այսչափն ապացուցանել պիտի ըլլար չափազանցօրէն դիւրին գործ, բայց ոչ իրագործումը մեր առաջադրութեան: Համոզուելու համար այս իրողութեան, կրնաք հետեւեալ փորձն ընել:

Հրաւիրեցէք Մահմետական մը, Պուտոյական մը, Պրահմիկական մը, Կոմիւնիկիտական մը, Շինտուական

մը, Հրեայ մը և Քրիստոնեայ մը: Առաջարկեցէք այս եօթը մարդոց իւրաքանչիւրին երկուական քուէ տալ, մին ամենալաւ կրօնին, իր տեսակէտով, և միւսը՝ երկրորդ լաւագոյնին համար:

Ի՞նչ պիտի ըլլայ այս քուէարկութեան արդիւնքը, եթէ կ'ենթադրէք արդէն թէ այդ մարդիկը բոլորն ալ մտացի և այս հարցին շուրջ քուէարկելու ձեռնհաս անձնաւորութիւններ են:

Բնական է թէ իւրաքանչիւրը իր առաջին քուէն պիտի տայ իր կրօնքին ի նպաստ, զայն նկատելով լաւագոյնը բոլոր միւսներուն: Նոյնչափ ստոյգ է նաև թէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը իր երկրորդ քուէն պիտի տայ Քրիստոնէութեան համար, իբր երկրորդ լաւագոյն կրօնին: Եւ այս քուէարկութեան արդիւնքն ուրեմն պիտի տեսնենք այսպէս, եօթը քուէ քրիստոնէութեան համար, և միւս եօթը քուէն՝ ցրուած:

Ասկէ դատ, բաւական չէ ապացուցանել թէ Քրիստոնէութիւնը իբր համաշխարհային կազմակերպութիւն, իր գերլծական սկզբնաւորութիւնը ունեցած է Յիսուս Քրիստոսի անձին մէջ:

Այս ապացուցութիւնը կամ յայտարարութիւնը իր հետ պիտի կրնայ տանիլ շատ մը հետեւութիւններ, որոնք կարենան գոհացուցիչ փաստեր ըլլալ Քրիստոնէութեան համար, բայց ապացուցութիւնը, յայտարարութիւնը ինքն իր մէջ պիտի մնայ անբաւական: Եւ վերջապէս, մենք չենք առաջադրեր փաստել Քրիստոնէական աստուածաբանութեան բոլոր կէտերը: Ինչ որ նախապէս շատ պարզ էր, այսօր շատ բարդ ու բազադրեալ հանգամանք մը ստացած է այն պատճառով որ Քրիստոնէական աստուածաբանութիւնը սոսկական դրութիւն մը չէ, իր բոլոր մասերուն մէջ ալ լաւ կազմակերպուած, այլ իր մէջ երեւան կը բերէ այնչափ ալլաղանու-

թիւն, որչափ կը զանազանին իրարմէ Քրիստոնեայ մտքերը:

Իւրաքանչիւր մարդու համար աստուածաբանական մասնաւոր դրութիւն մը կրնայ ճշմարիտ ըլլալ: Իսկ այս բոլորը մէկ դրութեան մը վրայ կեդրոնացնելու ձեռնարկել և զայն ապացուցանել կը վերաբերի աստուածաբանական ուսման և հետազոտութեան կալուածին, քան Քրիստոնէութեան ապացոյցներուն:

Ի՞նչ պիտի ապացուցանենք ուրեմն: Այս կախում ունի իւրաքանչիւր ընթերցողի անհատական տրամադրութենէն և հակումէն:

Ընթերցողներէ ոմանց պիտի թուի թէ մեր ներկայացընելիք փաստերը կը պարունակեն ճշմարտութիւնը շատ ընդարձակ սահմանի մը մէջ: Ոմանք ապացոյցներու այս շարքը քիչ պիտի գտնեն:

Ընդհանուր կերպով, մենք պիտի ապացուցանենք թէ Քրիստոնէական կրօնը ճշմարիտ է: Այսչափը սակայն կրնայ շատ բան բովանդակել իր մէջ:

Իր պարզագոյն եզրերուն վերածելով, մեր առաջադրութիւնը պիտի պարունակէ երկու մասեր, առաջին, Աստուած կայ, երկրորդ, Քրիստոս մասնաւոր կերպով Աստուծոյ ճշմարիտ ներկայացուցիչն էր երկրի վրայ:

Այս երկուքէն աւելի կարելի է ապացուցանել հոս, ասկէ նեղ չըջանալ մը սակայն չենք կրնար ընտրել մեր հետազոտութիւններուն համար:

Ուրեմն մեր ուշադրութիւնը դարձնենք այնպիսի ապացոյցներու որոնք այս ուսման համար արժէքաւոր են ու վաւերական:

Նախ պէտք է գիտնալ թէ ապացուցական բացարձակ փաստեր չպիտի դրուին հոս: Այնպիսի հանգամանքով մը պիտի ներկայացուին մեր փաստերը, որոնք տրամաբանները հաւանական փաստեր կը կոչեն:

Յետոյ, մեր ներկայացնելիք անհատական փաստերէն

չափերը տարհամոզիչ պիտի թուին : Սակայն դատարաններու մէջ շատ մը դէպքեր ու իրողութիւններ բացարձակապէս կ'ապացուցուին , երբ ապացոյցի ամէն մէկ հատուածը կարելի է բացատրել ու հաստատել առանձնապէս գոհացուցիչ կերպով :

Հաւաքական արդիւնք մը վճռական է :

Եւ Քրիստոնէութեան ապացոյցներուն մէջ , ամէն կարգի հետազոտութիւններու համար եղած հաւաքական ապացոյցները բանաւոր են և իրենց մէջ կը պարունակեն կարծես տեսակ մը հրամայականութիւն :

Կը փափաքիմ նաեւ յայտարարել թէ բանախօսութիւններու այս ընթացքին մէջ մենք պիտի յառաջանանք մակածական (inductive) և ոչ թէ մակաբերական (deductive) մէթոտով :

Սովորական դարձած է այս նիւթը կոչել ջատագովական (apologetics) : Apologetics = ջատագովական կը նշանակէ նախադասութիւն մը մէջ տեղ դնել և դաշն պաշտպանելու ձեռնարկել ամէն ընդդիմութեան դէմ :

Մեզի համար շատ աւելի նպատաւոր պիտի ըլլայ եթէ մենք փոխանակ այդ կերպին դիմելու , խնդիրը քննենք մակածական մէթոտով :

Մենք պիտի հետազօտենք այն իրողութիւնները որոնց վրայ կը հիմնուին կրօնքի շուրջ դարձող տեսութիւնները : Պիտի ջանանք այս իրողութիւններուն մէջ որ և է մաս կամ հատուած դանց չընել , և բաղդատութիւններ ու ուշադիր զննութիւններ ընելէ վերջ պիտի աշխատինք գտնել թէ ի՞նչ է բնական և վաւերական հետեւութիւնը , մեր առձեռն ունեցած խնդիրին վերաբերմամբ :

Հետեւաբար մենք ստիպուած պիտի ըլլանք նայիլ շատ մը ուղղութիւններով , մեր ուսման համար անհրաժեշտ եղած ատաղձն ունենալու համար :

Մենք նախ պիտի հետազօտենք առաջին անգամ

մարդու առջև պարզուող այն իրողութիւններն ու հարցերը որոնք կը վերաբերին աշխարհի , կեանքի , մահուան , անհատականութեան , մէկ խօսքով բնական բոլոր այն ատաղձները որոնք կը կազմեն իմաստասիրութեան նիւթը :

Երկրորդ առիթով պիտի քննենք այն պատմութիւնը որուն վրայ հիմնուած է Քրիստոնէական կրօնը , մասնաւորապէս Յիսուս Քրիստոսի և առաքեալներուն պատմութիւնը :

Երրորդ , պիտի քննենք , որքան կարելի է , մարդոց Քրիստոնէական փորձառութիւնը :

Մենք պէտք է որ սորվինք այլ և այլ ժամանակներու մէջ ապրող այլևայլ մարդոց փորձառութիւնը , անհրաժեշտ է նոյնպէս ուշադրութեան առնել մեր անձնական փորձառութիւնը , ինչպէս նաեւ մեր բարեկամներուն մեր և ուրիշներու անձին շուրջ կազմած փորձառութիւնները : Ուրիշ խօսքով , այս հետազօտութիւնը բնական կերպով ապացուցութեան երեք դիմեր կ'ընդգրկէ , — առաջին՝ Ինստասպիրալսն , երկրորդ՝ Պասնալսն , երրորդ՝ Գործնական :

Ամփոփենք մեր ըսածները :

Մենք կ'առաջագրենք մակածական (inductive) մեթոտով մը քննել այն իրողութիւնները որոնք առաջնորդած են մարդկութիւնը հաւատալու Քրիստոնէական կրօնին :

Մենք կ'առաջագրենք իրարու քով բերել և բաղդատել այս իրողութիւնները , և անոնցմէ հանել զզուշաւոր , տրամաբանական և գոհացուցիչ եզրակացութիւն մը , ճշտելու համար թէ Քրիստոնէական կրօնի շուրջ յայտնուած իրական ճշմարտութիւնը ո՞րն է :

Եթէ ուսման այս ընթացքը առաջնորդէ մեզ հաւատալու թէ Քրիստոնէութեան գլխաւոր ու էական հաւատքն ու դաւանութիւնները իրականութիւններ են , թէ Աստուած , Քրիստոնէին Աստուածը , իրականապէս գոյութիւն

ունի, և թէ Յիսուս Քրիստոս, որ Պաղեստինի մէջ ապրեցաւ 1900 տարիներ առաջ, ուղղակի, անձնական ներկայացուցիչն էր Աստուծոյ, այն ատեն մենք զմեզ Քրիստոնէութեան մեկնակէտին հասած կրնանք նկատել:

Եթէ ուսման այս ընթացքին մէջ դուք գտնէք շատ առատ ճշմարտութիւն, եթէ Քրիստոնէական աստուածաբանութիւն կոչուած դրութիւնը մեծ մասով ձեզի տրամաբանական թուի, շատ աւելի լաւ: Սակայն մենք չենք կրնար գոհանալ որ եւ է գերբնական կամ մասնաւոր փաստով: Մենք պէտք է եզրակացութեան յանդիման աջակցի կերպով մը որ համոզէ մեզ Քրիստոնէութեան ճշմարտութեանը:

Եւ յետոյ, քանի որ դուք հոս կը պատրաստէք ձեզ կեանքի, և ընկերական միջավայրին մէջ ուրիշ անհատներու հետ ապրելու, մարդիկ որոնք ձեր վրայ պիտի նային իբր իրենց ուսուցիչներուն⁽¹⁾, դուք բնականաբար ձեր մտքին մէջ միշտ վառ պիտի պահէք ոչ միայն ձեր իմացականութիւնը գոհացնելու մտածումը, այլ նաեւ ուրիշներու մտաւորական պահանջին գոհացում տալու բարձրագոյն գաղափարականը:

«Քրիստոնէութեան Ապացոյցներ»ը միայն ձեր մտաւորական տարտամութիւններն ու տատանումները վերջապէս կէտելու պէտք է որ ծառայեն, այլև պէտք է մղեն ձեզ փառատելու ուրիշներու հոգիներուն մէջ գոյութիւն ունեցող տարակոյսի ամպերը:

(1) Եփրատ գոլէճի 1909 տարուան Բարձրագոյն (Senior) կարգի ուսանողներուն ուղղուած էին այս խօսքերը, որոնց հետ կապուած դպրոցական կեանքի յիշատակներուն անուշութիւնը կը ստիպէ մեզ գանձել հոս ներկայացնել զրեթէ անփոփոխ, իրենց նախկին ձեւին հարազատութիւնով: Չափով մը զարգացած ամէն ընթերցող սակայն կրնայ գտնել իրեն ուղղուած նկատել:

Ա. Մ Ա. Ս

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԱՊՈՑՈՑՆԵՐ

Այն օրէն ի վեր երբ մարդ սկսաւ մտածել, մեծ հարցումներ բաղխեցան իր մտքին և շփոթեցին զինք: Ի՞նչ է զիս շրջապատող այս աշխարհը, ո՞ւրկէ եկած է ան: Ի՞նչ է զինք կառավարող զօրութիւնը: Ի՞նչ եմ ես: Ո՞ւրկէ եկած եմ ես և ո՞ւր կ'երթամ: Իմ տեսած այս իրողութիւններէն զատ ուրիշներ ալ կ'ան:

Ասոնք հարցումներ են, որոնք ճնշած են խորհող մտքերը, մարդկութեան մանկական չըջանէն սկսած, և ներկայացած են մարդոց բազմազան կերպերով: Տարրագէտը, բնագէտը, երկրաբանն ու աստեղագէտը մեր շուրջ փռուող այս աշխարհը հետազօտելու իրենց մասնաւոր մեթոտներն ունին:

Բնախօսն ու հոգեբանը մեր մէջէն բարձրացող հարցերն ու հարցումները կը քրքրեն: Իսկ սա հարցումին առջեւ, թէ այս տեսանկի աշխարհէն զատ տակաւին ի՞նչ գոյացութիւններ կան, գիտութիւնը կը դառնայ ընդհանրապէս խուլ ականջ մը, և կամ, թերեւս աւելի ճշմարիտ ըլլայ ըսել թէ այս հարցումներուն առջեւ գիտութիւնը կը գտնէ ինքզինք յուսահատութեան մատնուած:

Սակայն իմաստասիրութիւնը միշտ պատրաստ զըտնուած է զարնուելու այս բոլոր հարցերուն և լուծելու զանոնք գրեթէ ամբողջապէս: Եւ իմաստասիրութիւնը

գիտութեան անհպելի այս կալուածով զբաղած չէ միայն . այլ նաև ըսելիքներ ունեցած է ուրիշ հարցերու խորունկ նշանակութիւններուն մասին :

Այն հարցը , թէ ինչէ՞ն և ուրի՞շ այս աշխարհը , այս տիեզերքը , գիտունին կողմէ հազիւ թէ յուզուած կամ շօշափուած է : Ան միայն հարցը կը տանէ ժամանակի ընթացքին մէջէն դէպ ի ետ , անհուն անցեալի մը ծոցին մէջ դայն զետեղելու , և անկէ վերջ ստորաբաժանումի օրէնքին կենթարկէ դայն : Բայց թէ ի՞նչ են այս ամէն բաները որոնք նիւթ կը կոչենք , ի՞նչ է այն հսկայ հոսանքը , որուն մէջ մասը կը կազմենք մենք , այս հարցումներուն երէք մօտեցած չէ գիտունը :

Իմաստասէրները փորձած են լուծել այս հարցը :

Իրենց պատասխանները կրնանք շատ մը խումբերու բաժնել , ոչ թէ անոր համար որ անոնք անպայմանօրէն ու փոխադարձաբար տարամերժ են , այլ յաւէտ այն պատճառով որ զանազան վարկածներու դասաւորութիւնը աւելի գիւրդմբռնելի կը դարձնէ զանոնք :

Մենք նախ պիտի յիշենք իտէալապաշտութիւնը (Idealism) :

Իտէալապաշտութիւնը երկու տեսակ է , ենթակայական և առարկայական :

Ենթակայական իտէալիզմը (իտէալապաշտութիւնը) կը յայտարարէ թէ այն բոլորը որոնք մենք նիւթ կամ նիւթական տիեզերք կը կոչենք , ինքնին գոյութիւն չունին , իրական չեն , այլ սրբապէս , անհատական մտքին արդիւնքը կամ արտադրութիւնը :

Ամբողջ պատմութիւնը կամ բնութիւնը , որոնց մասին ես որ և է ծանօթութիւն մ'ունիմ , ինքզինքնին սրբապէս ու զարգացուցած են բուն իսկ իմ մտքիս մէջ :

Ասի , իրերու բացատրութեան համար ընտրուած ծայրայեղ յայտնութիւն մը կամ սահման մ'է , բայց ոչ անիրաւ :

Այս յայտարարութեան կամ մտածելակերպին իբր պատասխան գրեթէ ո՛ր և է ջախջախիչ փաստ չենք գրանել : Որովհետեւ երբ մարդ մը կը հաւատայ թէ ամէն բան միայն իր մտքին մէջ է , և իր դէմ վիճարանող , զինք համոզել փորձող անձն ալ այլապէս միայն իր մտքին մէջ գոյութիւն ունի , այլ ես ասարդիւն փորձ մը պիտի ըլլար անոր ծանօթութիւններու բազմապատկումին աշխատիլ , նոր համոզումներու առաջնորդելու անիրականալի յուսով :

Եւ հետեւաբար ենթակայական իտէալապաշտութիւնը մենք մէկ կողմ պիտի թողունք , իբր սոսկ հետաքրքրաշարժ գրութիւն մը :

Առարկայական իտէալիզմը կ'ընդգրկէ աւելի լայն խաւիսի մը : Ան կ'ընդունի թէ նիւթական տիեզերք կոչուածը իրական , առարկայական գոյութիւն մ'ունի :

Իմ շուրջս գտնուող մարդերն ու առարկաները որոնք կ'ազդեն իմ վրայ , և որոնց վրայ կ'ազդեմ ես փոխադարձաբար , ասոնք բոլորը իմ երեւակայութեանս ստեղծած առաւօրեղները չեն , այլ բոլորը միասին արդիւնքն են մեծ մտքի մը : Մարդիկ և առարկաներ , աշխարհներ , հոգիներն ու եղելութիւնները , բոլորը մէկտեղ խառնուրդներն են այդ մեծ մտքին :

Այսպէս կը հաւատայ , այսպէս կը յայտարարէ առարկայական իտէալապաշտը :

Առարկայական իտէալիզմը բոլորը մ'է այն հաւատքին դէմ , թէ նիւթը ինքն իր մէջ աւելի իրական գոյութիւն մ'ունի քան անհատականութիւնը :

Մեր նպատակը չէ վերլուծել իմաստասիրական այս այլազան տեսութիւններն ու գրութիւնները , ոչ ալ պատասխանել անոնց :

Իտէալիզմի հարցին մենք կ'անդրադառնանք քիչ մը վերջ :

Իտէալիզմին տրամադծապէս հակառակ ուղղութեան մը վրայ կը կենայ նիւթապաշտութիւնը :

Այս մասը որոշ ընելու համար օրինակ մը մէջտեղ բերենք :

Ենթադրեցէք թէ գիրք մը կը տեսնենք հիմայ սեղանին վրայ : Մենք արդէն գիտենք թէ բնական ուժերը որոնք կ'ազդեն այդ գրքին վրայ , զայն իր տեղէն չպիտի չարժեն : Բայց եթէ ես վայրկեան մը բացակայիմ այս սենեակէն ու վերադարձիս գիրքը գտնեմ տախտակամածին վրայ , բնականաբար պիտի զարմանամ և հետաքրքրուիմ գիտնալ թէ ի՞նչ էր ասոր պատճառը :

Առաջին քայլն իսկ , իմ հետազօտութեան , զիս պիտի հաւատտէ որոշակի թէ սենեակին մէջ գտնուող գործարանաւորութիւններէն մին այդ շարժումին միջնորդ պատճառը եղած է : Այսինքն , հոն գտնուող մարդերէն մին գիրքը վար ձգած է :

Բայց ի՞նչ էր գործնական պատճառը , ինչո՞ւ մարդոցմէ մին տեղէն ելաւ , սենեակին մէջէն յառաջացաւ դէպի սեղանը , երկարեց իր ձեռքը , առաւ գիրքը և տախտակամածին վրայ դրաւ :

Կրնաք պատասխանել թէ այս շարժումներուն պատճառը ջղային գրգռումն էր : Բայց ջղային այդ գրգռումին պատճառը ի՞նչ էր : Դուք կրնաք նորէն պատասխանել թէ ջղային գրգռումին պատճառ եղաւ զանազան գաղափարներու միաւորութիւնը , որոնք կեդրոնին (ուղեղին) մէջ խմբուեցան և արտադրեցին շարժումներու շարք մը :

Սակայն ի՞նչ էր այն պատճառը որ այս զանազան գաղափարները յարաբերութեան դրաւ ու միաւորեց :

Մենք վերջապէս կուգանք առաջին բացարձակ պատճառին , իր պատճառը չունեցող պատճառին , զոր մենք միտք կամ կամք կը կոչենք :

Սեղանին վրայ գիրք մը կայ : Բնութեան ընթացքին մէջ այդ գիրքը սենեակին մէջ իր տեղէն շարժող որ և է բան չկայ : Ան միշտ պիտի մնայ հոն ուր կը գտնուի , սա-

կայն դու մտքիդ մէջ նպատակ մը կ'ստեղծես , նպատակը շարժումի պատճառ կ'ըլլայ , և շարժումը կը տեղափոխէ գիրքը :

Մեր բոլոր փորձառութիւնները , մեր բոլոր խորհուրդները մեզի կը յայտնեն կարելի միակ պատճառ մը անպատճառ , և ան՝ միտքն է :

Որչափ որ գիտութիւնը յառաջ կ'երթայ նիւթի և ուժի , ապրող գործարանաւորութիւններու և բնական օրէնքներու , մտքին և զայն արտայայտող մարմինին միջեւ գոյութիւն ունեցող յարաբերութիւնները յայտնագործող իր ուսումնասիրութիւններուն մէջ , այնքան աւելի խորապէս մենք կը համոզուինք թէ մէկ պատճառ միայն գոյութիւն ունի , որ դրապէս , գործնականօրէն կրնայ շարժում ստեղծել , և այդ պատճառը մենք կը կոչենք կամք :

Արդ , եթէ այս է իրողութիւնը , ի՞նչ բացատրութիւն կրնայ տրուիլ տիեզերքի պատճառին , սկզբնաւորութեանը մեծ առեղծուածին : Ի՞նչ է զարգացումներու , յառաջդիմութիւններու այս անհուն զանազանութեան անպատճառ պատճառը , առաջին պատճառը :

Մտքին համար անկարելի է դէպ ի ետ երթալ և յրստակօրէն տեսնել ու ըմբռնել թէ ի՞նչպէս ծագում առաւ այս տիեզերքը , բայց մեր փորձառութիւնը մեզի յայտնապէս կը ցուցնէ թէ , ինչ ալ որ ըլլան աստիճանական քայլերը , սկզբնական պատճառը միտք մ'ըլլալու է :

Մեր խորհուրդներու սահմանին մէջ մենք չենք գրտնար որ և է ուրիշ բան որ կարենայ ստեղծագործող պատճառ ըլլալ :

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ II.

ՆԻԻԹԱԿԱՆ ՏԻԵԶԵՐԲԸ

(Շարունակութիւն)

Հետազոտութեան երկրորդ գիծը կը ներկայացնէ աշխարհի մէջ նպատակի ու վախճանի գոյութիւնը:

Այս կանոնաւոր և զրութենական տիեզերքին մէջ մենք կրնանք տեսնել գեղեցիկ շատ մը բաներ, որոնք սակայն մեզի կը թուին թէ որ և է նպատակի չեն ծառայեր ուղղակի: Երբոր սակայն աւելի ուշադիր և զգուշաւոր քննութեան մը կը սկսինք, գէթ այս աշխարհին մէջ ու անոր համար, մենք կը տեսնենք միջոցներու յարմարութիւնը՝ նպատակին:

Կենդանիին թոքերը թթուածին չնչկու յարմարութիւնն ունին, և թթուածինը պատշաճ է չնչուելու համար:

Մարդուս աչքերը յարմարութիւն ունին մասնաւոր մեծութիւնով լոյսի ալիքներ ընդունելու, և այդ մեծութիւնով լոյսի ալիքները առատօրէն կը հոսին մեր վրայ արեւէն:

Բոլոր մարդոց ու կենդանիներու ֆիզիքական գործաբանաւորութիւնը յարմարութիւնն ունի գործելու և հանգստանալու պարբերաբար, ընդհատաբար, և ճիշտ այդ յարմարութեան և պէտքին համաձայն, ցերեկն ու գիշերը կը հայթայթեն գործարանականներու համար անհրաժեշտ եղած այդ փոփոխական շրջանը:

Արդ, ի՞նչ հաւանական բացատրութիւն կրնայ տրուիլ այս իրողութեան թէ կայ նպատակ մը, որով բոլոր իրերն ու գոյացութիւններն իրարու յարմարած են:

Հարկ չկայ աճապարելու և փութկոտ վճիռներով

խոշոր եզրակացութիւններ հանկու, որչափ ատեն որ այս յարմարութիւններու պատճառը քննած չենք:

Եւ երբ մենք սկսինք ուշադիր քննութեան մը, ամէն բանէ վերջ պիտի գտնենք թէ, թոքերը օդ ծծելու յարմարած են, որովհետեւ թոքազուրկ կենդանին իր վրայ զգաց զինք չընկալաւ օդին գրգիռը, ազդեցութիւնը և աստիճանաբար, դարերու ընթացքին մէջ այդ գրգիռէն օգուտ քաղելու միջոցները զարգացուց:

Աչքը կազմակերպուեցաւ ու զարգացաւ իր վրայ ափուռող լոյսին ներկայացուցած կարեկլուծիւններովն ու ազդեցութիւնովը:

Բարեշրջութիւնը, ինչպէս կ'անուանեն սովորաբար զարգացումի այս ընթացքը, մեր չուրջը տեսնուող յարմարութիւններու լուսաբանութեան համար կը ներկայացնէ շատ առողջ ու բանաւոր բացատրութիւն մը բայց, հաւանական է որ բարեշրջութիւնը վերջին խօսքը կարենայ ըսել այս մասին:

Ըսինք թէ թոքերը զարգացած են օդին ազդեցութեան ներքեւ, բայց ինչո՞ւ թոքերն այսպէս զարգացան: Ուակից՝ թոքերը զարգացնող այս դրոութիւնը:

Աչքը զարգացաւ, որովհետեւ լոյսը չողջողաց գործաբանաւորութեան վրայ: Սակայն ո՞ւրի՞նչ էր գործարանաւորութեան մէջ գտնուող կարեկլուծիւնը, աչքը յառաջ բերելու և զարգացնելու համար:

Երբ մեր մտածումները կը զարձնենք այս հարցումներու ուղղութեան, կը գտնենք շքեղ ու զօրաւոր բազմաթիւ ապացոյցները նպատակի մը որ շատ աւելի բարձր է քան այն փոքր մասերն ու հատուածները, որոնք յիշեցինք մենք:

Մեր երկրէն դուրս չենք կրնար ելլել, սակայն բուն իսկ այս աշխարհին մէջ ինչ որ մենք կը տեսնենք, շատ պայծառօրէն կը ցուցնէ թէ արարչագործական ընթացքին

մէջ մեծ նպասակ մը կայ: թէ քիմիական բաղադրութիւնները յարմարցուած են ազդելու իրարու վրայ, ազդուելու լոյսէն ու նիւթէն, զարգանալու քայլ առ քայլ և այսպէսով հրեւան բերելու ոչ թէ քառասլին խառնակութիւն, այլ կարգաւորուած, կանոնաւոր ամբողջութիւն մը, զարգացնելու համար ոչ միայն իրերը, այլև մարդերը:

Եւ երբ մենք հետզհետէ աւելի լայն չափերով ու ընդարձակ սահմանի մէջ կը ծանօթանանք զարգացումի զարմանալի նախապատճառներուն, սքանչելի կարելիութիւններուն, որոնք սկիզբի մը, պատճառի մը մէջ կը բովանդակուին, և մեծ ու փոքր բոլոր այն բաններուն, որոնք միահամուռ գէպի մեծ վախճան մը կը վազեն, մենք երկիւղածութեան զգացումներով կը համակուինք, զգալով ներկայութիւնն այն մտքին որ յղացաւ այս նպատակը և բովանդակ աշխարհը յարմարցուց կատարելագործելու այդ նպատակը:

Որքան որ կրնանք տեսնել, մարդն է այս բոլորին վախճանը, նպատակը, մարդը՝ ոչ իբր կենդանի, այլ իբր հոգի:

Բարեչըջութեան ամբողջ ընթացքը մէկ ուղղութեամբ յառաջացած է: Ան աստիճանաբար պատրաստած է հարկ եղած նախատարերքը, աստղձը. — գործարանաւորութիւնը, ջիղերը, զգայարանքները, ուղեղը, փորձառութիւնը, նախնական միտքը և ամէնէն վերջ՝ հոգեւոր մարդը: Եւ որ և է մէկը որ կը գիտէ այս յառաջդիմութիւնը և կ'ըմբռնէ այս նպատակը, չի կրնար այլևս տարակուսիլ թէ մեծ միտք մը երկնած է այս ծրագիրը և յառաջ կը տանէ զայն:

Հոս տրուած գլխաւոր վստովն վրայ շատ զիւրին է աւելցնել երկրորդական շատ մը մանրամասնութիւններ, սպացոյցներ, որոնք հատուաւ նոյնպէս թէ այս տիեզերքը նոյն իսկ իր հիմնական սկզբունքներուն մէջ յար-

մարցուած է կեանքը զարգացնելու ընթացքին: Օրինակի համար քիմիական փոխադարձ ազդեցութեան — հակազդեցութիւններու կանոնաւորութեան ամբողջական հարցը:

Այն իրողութիւնը, թէ քիմիական այս գործունէութիւնները վստահելի են և կ'ընթանան միշտ նոյն գծով —, բանական կեանքի մը հաւանականութիւնները կ'ընծայէ: Հետաքրքրաշարժ լուսաբանութիւն մ'ալ կարելի է ստանալ ջուրին սառեցէն:

Մտածեցէք վայրկեան մը թէ այս աշխարհի տնտեսագիտական սահմանին մէջ որքան կարեւոր դերք մը կը գրաւէ ջուրը, մտածեցէք մանաւանդ այն իրողութեան վրայ թէ ջուրը սառելով կրնդարձակի, միակ բացառութիւնը այն ընդհանրական օրէնքին թէ ցրտութեան ազդեցութեամբ նիւթերը կը կծկուին: Սառուցման կէտին վրայ ջուրին ընդարձակուիլը կեանքի գոյութիւնը կ'ապահովէ աշխարհի վրայ:

Կարելի է լուսաբանութիւններ տալ ուրիշ շատ մը իրողութիւններու և երեւոյթներու մասին, որոնք բոլորն ալ աշխարհի վրայ կեանքը պահպանելու, կեանքէն խմացականութիւն յառաջ բերելու, և խմացականութենէն բարոյական ու հոգեկան կեանք մը ստեղծելու և զարգացնելու նպասակաւոր յարմարութիւնը ցոյց կուտան:

Հետազոտութեան երրորդ գիծը նոյն հզրակացութեան կ'առաջնորդէ մեզ: Պարզ օրինակ մը կրնայ գիւրդմբռնելի ընել մեր ըսելիքը:

Ենթադրեցէք թէ կը մանենք սենեակ մը որուն տախտակամածին վրայ թուղթի բազմաթիւ կտորներ կան, որոնց խւրաքանչիւրին վրայ գիր մը գրուած է:

Եթէ գրերը խառնակ կերպով իրարու շուրջ տարտընուած ըլլային, կրնայինք ենթադրել թէ անոնք այդ տախտակամածին վրայ ինկած են պատահաբար: Անրաւաւոր պիտի ըլլար մտածել թէ քառասլին վիճակ մը որ

և է մէկուն ծրագրին հետեւանքն է: Եթէ սակայն զբանսնք թէ գիրերը չարուած են այնպէս որ բառեր կը կազմեն, հոգ չէ թէ այդ բառերը մեզի համար գիւրահասկընալի չըլլան իսկ, կամ որ և է իմաստ չթուին պարունակել, տակաւին այն իրողութիւնը թէ անոնք բառեր են և մասնաւոր մտքերու համար իմաստալից, մեզի վճռականօրէն կ'ապացուցանէ թէ այս գրերը դասաւորուած ու շարուած էին մտքի մը կողմէ:

Բառերն ու խորհուրդները պատահականութեան արդիւնք չեն: Տիեզերքը կարելի է երեւակայել իբր անթիւ կտորներէ կամ նիւթերէ կազմուած ամբողջութիւն մը:

Եթէ նիւթի այս կտորները քառասլին խառնուրդ մը ձեւացնէին, առանց իրենց մէջ պարունակելու գիրերնք եղանակաւորող, յառաջ տանող բանաւոր որ և է ծրագիր կամ խորհուրդ, այն առնն շատ ընական պիտի ըլլար ըսել թէ նիւթը միայն ինքն իրմով կրնայ բացատրել բոլոր գոյացութիւնները:

Սակայն երբ մենք՝ նիւթի այդ կտորները դասաւորուած կը գտնենք այնպիսի կարգով ու ծրագրով մը որուն իմաստը կրնայ ըմբռնել մեր միտքը, երբ մենք կը գտնենք թէ հիւլէներու դասաւորումն ու իրենց փոխադարձ շարժումները ոչ միայն մտացի շարադարձութիւն մը կը ներկայացնեն, այլ մանաւանդ զարմանալիօրէն իմաստալից ու խելացի օրէնքներ և մաթեմատիքական դրութիւններ, այն առնն, կը հարցնենք, որ և է հաւանականութիւն, որ և է պատճառ կը մնայ տակաւին չընդունելու հետեւեալ եզրակացութիւնը, թէ այս մասնիկները շարժումի և իրենց ներկայ յարաբերական վիճակին ենթարկուած են ոչ թէ պատահականօրէն այլ մասնաւոր մտքի մը կողմէ:

Իբր օրինակ առնենք բիւրեղը: Բիւրեղին մէջ զբանսնք մասնիկներու դասաւորութիւնը ենթակայ չէ երբէք կեանքի գործունէութեան կամ ապրող, կենդանի որ

և է գործարանաւորութեան: Բիւրեղը ամբողջովին մեռած է, և տակաւին այդ բիւրեղին մէջ ձեւը, գոյնը, լոյսին ազդեցութիւնը, խտութեան բեկեկումնի հետ ունեցած յարաբերութիւնը, այս բոլորը որ մենք կը քննենք, կը յայտնեն մաթեմատիքական զարմանալի օրէնքներ, կը ցուցնեն թէ բիւրեղը միայն խելացի կերպով չինուած չէ, այլ չինուած է խորունկ ու կատարեալ այնպիսի իմացականութեան մը կողմէ, որով զբաղած է մարդկային միտքը հարիւրաւոր տարիներ, անոր մասին սակայն շատ անկատար հասկացողութիւն մը միայն ունենալով:

Կարելի է երեւակայել թէ բիւրեղ մը պատահաբար կը չինուի, նոյնքան տրամաբանական պիտի ըլլար ենթադրել թէ բառեր կազմող գիրերը պատահաբար իրարու քով շարուած էին տախտակամանին վրայ:

Սակայն այս չէ ամբողջը: Չէ թէ տիեզերքի մէջ հոս ու հոն բանական կապակցութիւններ միայն կը տեսնենք, այլ մինչև հոն, ուր մարդը յաջողած է իր ուսումնասիրութիւնները յառաջ տանիլ, մենք կը նշմարենք թէ ամբողջ տիեզերքը իմաստալից ու բանաւոր է: Պատահականութիւն գոյութիւն չունի և ոչ մէկտեղ: Ամէն բան հետեւութիւնն է մասնաւոր իմաստուն փլանի մը: Ուրքան աւելի ուսումնասիրենք գիտութիւնը այնքան աւելի որոշ մեր առջև պարզուած պիտի գտնենք քիչ մը վերը յայտնուած զարմանալի ճշմարտութիւնը, թէ օրէնքի, իմաստալից գործունէութեան սահմանէն անդին ոչինչ կայ:

×

Հետազոտութեան այս երեք գիծերն ալ մէկ վախճանի կ'ուղղուին: Մեր չուրջ տեսնուող տիեզերքին ետեւ իմացականութիւն մը և օրէնք մը կայ, և կամ, գործածելու համար արտայայտութեան այն ձեւը որուն հետ այնքան շատ ընտանեցած ենք. — կայ միտք մը:

Մեր ուսումնասիրութեան սկիզբն ըսինք թէ ուսման այս ընթացքին մէջ մենք բացարձակ փաստեր չպիտի ունենանք, սակայն տիեզերքի մէջ մտքի մը գոյութեան փաստերն այնքան մերձաւոր կերպով ապացուցական են որ մենք գոհունակօրէն կրնանք անգործանալ այն վստահութիւնով, թէ Աստուծոյ գոյութիւնը, — եթէ կը հաւանիք տիեզերքն ստեղծող և անոր մէջ ապրող միտքը Աստուծոյ կոչել — , Աստուծոյ գոյութիւնը ապացուցուած է :

Հիմայ մեղի կը մնայ յառաջ երթալ ցուցնելու այն կապակցութիւնն ու յարաբերութիւնը որ գոյութիւն ունին մեր և այդ Աստուծոյն միջև, ցուցնելու ուրիշ խօսքով, թէ տիեզերքի ետեւ գտնուող միտքը Քրիստոնէին Աստուծոն է :

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ III.

ԱՊԱՅՈՅՅՆԵՐ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷ

Հիմայ կը դառնանք հարցումներու երկրորդ մեծ խումբին, որոնք փիլիսոփայութիւնը լուծել ձեռնարկած է, անձին ու անհասկանութեան հարցերը :

Այս հարցերուն մեկնակէտը բուն իսկ մեր փորձառութեան մէջ է : Մենք գիտակ ենք մեղի ու մեղ չըջապատող առարկաներու հետ մեր ունեցած յարաբերութիւններուն : Բայց տակաւին կ'զգանք թէ կայ նաեւ խաբէական բան մը, որ բացորոշ չէ, զինք զխտկով իր մակերեսէն, և որ պատճառը եղած է շատ մը մարդերու հետեւեալ հարցումին, «Ի՞նչ եմ ես» :

Մեր ուշադրութիւնը կրնանք սեւեռել հարցին երկու բացորոշ կէտերուն : Առաջին անգամ մարդկային էակին արտաքին երևոյթը կրնանք քննել, և մենք պիտի գտնենք նախ, մարմինը, բաղկացած անխառնէ, ջրածինէ, բորակածինէ, և այլն կազմուած ու կազմակերպուած կեանքը պահպանելու յարմարութիւններով :

Յետոյ ամենէն մակերևոյթային նայուածքն իսկ մեր ուշադրութեան կը ներկայացնէ հետեւեալ պարագան, թէ մեր սովորաբար ճիշդ և ուժ կոչածէն զատ, այս գործարանաւորութիւնը, մարմինը, իր հետ, իր չուրջ ունի առեղծուածային բան մը : Այդ բանը կրնանք կոչել կեանք, աս սակայն պատասխանը չէ այն հանելուկ-հարցումին թէ ի՞նչ է այդ բանը :

Մարմինը գիտականօրէն ուսումնասիրելու համար զգուշաւոր քննութեան մը սկսելով, կը տեսնենք թէ կեանքը կառավարող կեդրոնը ուղեղին մէջ կը գտնուի, անոր հետ միացած, որը այս կեանքէն աւելի բարձր բան մ'է և մենք կրնանք կոչել գիտակցութիւն :

Ոչ թէ միայն այս մարմինը կ'ապրի, բայց նաեւ ես կը մտածեմ :

Այս նիւթեղէն մարմինին և խորհող մտքին յարաբերութիւններուն մասին հոգեբանութիւնը շատ ըսելիքներ ունի : Հոգեբանը ուսումնասիրած է այն փոփոխութիւններն որոնք տեղի կ'ունենան ուղեղին մէջ կեանքի այլեպէս ազդեցութիւններուն հետեւանքով :

Մարմինն և մտքին իրարու վրայ ունեցած ազդեցութիւնը և փոխադարձ հակազդեցութիւնը կը ցուցնեն թէ յարաբերութիւնը այս երկուքին մէջ, շատ սերտ է : Եւ իրօք որչափ խորապէս կը քննենք այս յարաբերութիւնը այնքան աւելի կը համոզուինք աս իրողութեան թէ միտքը իր բոլոր ընթացքներուն մէջ, որքան որ կարելի է ճանչնալ զայն, ամենասերտ կերպով կ'ապուած է մարմին-

նին հետ, այնպէս որ, գրեթէ ճշմարիտ պիտի ըլլար ըսել թէ առանց մարմինի, կամ մասնաւորաբար առանց ուղեղի մենք միտք չունինք:

Աս սակայն ամբողջ ճշմարտութիւնը չէ: Այս խնդրին կրնանք մօտենալ ուրիշ տեսակէտէ մը, բուն իսկ մեր անհատականութեան և մեր անձնական փորձառութեան տեսակէտէն:

Իմ միտքս կը խրտչի իմ անհատականութիւնս ուրանալու գաղափարէն, կը մերժէ զայն, կ'ըմբոստանայ անոր դէմ: Ես կրնամ, զգալ և քննել իմ մարմինս: Ես կրնամ հասկնալ չափով մը անկէ իմ ունեցած կախումս և անոր պատճառով իմ սահմանաւորումս: Բայց այս ամենէն վերջ իմ գիտակցութեանս վկայութիւնը այն է թէ «Այս մարմինը ես չեմ, ես աւելի մեծ բան մ'եմ»: Եւ բուն իսկ իմ մտքիս այս բնազդական յայտարարութիւնը իրարմէ զանազան բազմաթիւ իրողութիւններէ թեկադրուած ու ծաղում առած է:

Նախ, միտքը կարող է զբաղիլ այնպիսի նիւթերով որոնք մարմինէն բոլորովին վեր կը մնան, և նիւթական տիեզերքէն՝ անջատ: Մաթեմատիքը (ուսողութիւն), փիլիսոփայութիւնը, հոգեբանութիւնը, նիւթական մասնիկներու փոխադարձաբար իրարու վրայ ըրած հակազգեցութիւններուն նման երեւոյթներ կամ իրողութիւններ չեն:

Դարձեալ այս անհատականութիւնը, զոր մենք կը ճանչնանք մեր մէջ, կը սիրէ, կ'ատէ, փառասիրութեան ու հպարտութեան զգացումները և ճշմարտին, սխալին, պարտականութեան և անձնազոհութեան գաղափարներն ունի:

Այս բոլորը մեքենաներու վերաբերեալ բանք չեն, այլ անհատականութիւններու, անձնաւորութիւններու: Եւ այն իրողութիւնը, թէ մենք զանոնք մեր մէջ ունինք, իրողութիւն մ'է, զոր կարելի չէ անգիտանալ, որը սակայն սէտք է անգիտանալ այն պարագային, երբ մենք կը

փորձենք մեկնել մեր ինքնութիւնը նիւթապաշտութեան նիւթին վրայ:

Յետոյ, մենք մեր անձին մէջ ունինք կամքը, որ դրամագծապէս կը տարբերի ուրիշ որ և է ուժէ կամ ապրող գոյացութիւններէ յառաջ եկած ուժերու որ և է միաւորութենէ մը:

Կամքը ինքնիր մէջ ստեղծագործող, կառավարող զօրութիւն մ'է: Պատճառի և արդիւնքի տիեզերական օրէնքին մէջ մեր ճանչցած, մեր գտած միակ բացառութիւնն է ան: Եւ այս գերիշխան կամքը, որ կ'ընտրէ ու կը հրամայէ, մեր ամենօրեայ կեանքին մէջ միշտ կը վկայէ նիւթական տիեզերքէն բարձր բանի մը գոյութեանը:

Երրորդ, ամէն անոնք որոնք հոգեբանութիւնը կ'ուսանին խորապէս, հասկցած են թէ մեր առօրեայ սովորական կեանքէն զատ, որ մեր գիտակցական հոսանքին հետ կը յառաջանայ, մենք շարունակ կ'ապրինք նաեւ կեանք մը որուն մասին սակայն չատ մասնաւոր գիտակցութիւն կամ ծանօթութիւն ունինք, և որը յաճախ կ'անգիտանանք բոլորովին:

Ենթագիտակցութիւնն է ան:

Անոնք որ ուսումնասիրած ու քննած չեն այս նիւթը, ծանօթ չեն մեր ենթագիտակցական կեանքի զարմանալի երեւոյթներուն ու սահմաններուն:

Մէկ երկու օրինակներ պիտի բաւեն ցոյց տալու մեր մտքին սովորական գործունէութիւնը, երբ ան ենթակայ չէ մեր գիտակից կամեցողութեան հակակշիռին:

Շատ անգամ կը պատահի որ ուսանող մը կը փորձէ լուծել մաթեմատիքական խնդիր մը, քարոզիչ մը կը ջանայ պատրաստել քարոզի մը ուրուագիծը, մարդ մը կը ճգնի ըմբռնել իր ամենօրեայ կեանքին մէկ առեղծուածին ամբողջական ընթացքն և հանգամանքները: Սակայն, հանելուկը լուծելու, ուրուագիծը պատրաստելու համար

եղած բոլոր ջանքերը վերջապէս, մտաւորական պէտքի կամ պահանջի մը գոհացում տալու իրենց նպատակէն հեռի կը մնան: Այսպիսի պարագաներու տակ մենք յաճախ կ'ընենք «այս խնդիրին վրայ պիտի քննանամ»: Շատ անգամ՝ բառական պարզ խմատով և հազուադէպօրէն միայն փոխաբերաբար կը գործածենք այս նախադասութիւնը, և այս խօսքին նշանակութիւնն ընդհանրապէս այն է թէ այդ խնդրը, այդ նիւթը առժամապէս մտքէն դուրս կը ձգուի, և յետոյ սակայն, որ և է կերպով մը, որուն կը ձգուի, և յետոյ սակայն, որ և է կերպով մը, որուն պատճառին մասին լուծութիւնով կ'անցնինք յաճախ, կը տեսնենք որ հարցը ինքնին լուծուած է: Մաթեմատիքական խնդիրը, որուն լուծումը անկարելի կը թուէր իրիկունը, առաւօտուն կը լուծուի դիւրութիւնով, առանց որ և է ճիշդ: Գարողի մը համար ամբողջ շարաթուան միջոցին հաւաքուած իրողութիւնները, կէս օրուան մը համար կը մոռցուին, իսկ իրիկունը այդ բոլոր իրողութիւնները համակարգող, կատարեալ ուրուագիծ մը արդէն պատրաստ է քարոզիչին մտքին մէջ:

Ի՞նչ բացատրութիւն կարելի է տալ այս երեւոյթնութեան, որոնք բազմաթիւ մարդոց փորձառութիւններուն մէջ սովորական բաներ են:

Բացատրութիւնը, որ կը թուի ամէնէն գոհացուցիչն ըլլալ, այն է թէ միտքը շատ ընդարձակ գործունէութիւններ ունի քան մեր գիտակցական սահմանին մէջ երեւան եկածները, և մեր գիտակցական կալուածէն դուրս նեւուած խնդիրներ տակաւին ուսումնասիրութեան ու վերլուծման առարկաներ կը մնան մեր մտքին համար, և հետազօտութիւնն ու վերլուծումները որոնք այդ առեն կը կատարէ միտքը այդ խնդիրներուն վրայ, և որոնցմէ անդիտակ կը մնանք մենք, աւելի գեղեցիկ ու խորունկ կ'երեւին քան անոնք որոնք տեղի կ'ունենան մեր գիտակցութեան մէջ:

Այլեւայլ մարդերու փորձառութիւններն այս խնդիրին մասին կը տարբերին իրարմէ և սակայն հետեւեալ իրողութիւն մ'է թէ շատեր իրականապէս իրենց մտածողութեան մեծագոյն մասը կը կատարեն, շատ մը խնդիրներու մասին կը խորհին անգիտակցօրէն, այսինքն, անոնք սորված են դրութեանական կերպով ենթադիտակցական մտքին յանձնել այն խնդիրներու լուծումը և այնպիսի ծրագիրներու կարգադրութիւնը, որոնք ամէնէն խորունկ և ամէնէն աւելի մարդուած ու դրութեանական մտածողութիւն կը պահանջեն:

×

Մեր մտաւորական կեանքի այս նոյն կալուածին ուրիշ մէկ լուսարանութիւնը կ'ընծայէ (ֆէւաճուքեան) մեծ հարցը: Հիփոթիզմի մէջ ենթակային ուշադրութիւնը մասնաւոր առարկայի մը, խորհուրդի մը վրայ կը կեդրոնանայ, մինչև որ ինք, ենթական կը մատնուի հիփոթիզական կոչուած քունին:

Քննաճութեան այս վիճակին մէջ ենթական կարող է ընել այնպիսի գործողութիւններ ու գործունէութիւններ որոնց մասին որ և է ծանօթութիւն չունէր իր սովորական վիճակին մէջ: Ան կը քալէ, կը խօսի, կը գործէ, կը խորհի և սակայն երբ կ'արթննայ նորէն կը կորսնցնէ այն բոլորը որ ան ունէր իր քննաճական վիճակին մէջ:

Աւելցնենք սակայն որ, բոլորովին ամեն բան չի կորսնցնէր ան:

Հետեւեալ միջադէպը հիփոթիզացած անձին գործունէութիւններուն նշանակութեանը վրայ զօրաւոր լոյս մը կը ձգէ:

Պզտիկ աղջիկ մը իր եղունգները կրծելու ունակութիւնն ունէր: Այդ աղջկան խրատներ տրուած, աղղաբարութիւններ եղած էին, և յաճախ նաեւ պատուէրներ տրուած էին զինք այդ ունակութեանէն հեռի պահելու հա-

մար, բայց ի դուր, աղջիկը ինքն ալ իր կողմէն որոշ ջանքեր ըրած էր ինքզինք ազատելու համար այդ մոլութեանէն, բայց միշտ մոռցած էր իր որոշումները և նորէն իր եղունգները կրծելու ունակութեան դարձած: Ընտանիքին բժիշկը անոր մասններուն վրայ դեղեր դրած էր, որոնք սակայն որ և է օգտակար հետեւութիւն ունեցած չէին: Վերջապէս, ծնողքին հաւանութեամբ ու համաձայնութեամբ, բժիշկը նոր կերպ մը կը փորձէ: Աղջիկը կ'ենթարկէ հիփնոթական քունի:

Մինչդեռ աղջիկը այս վիճակին մէջ կը գտնուէր, բժիշկն սկսաւ ըսել անոր թէ — մասններու եղունգները ծամելը գէշ ունակութիւն մ'է, և թէ ինք (աղջիկը) ինքզինք պիտի ազատէր այդ ունակութենէն, թէ ինք իրօք գերծ իր այդ մոլութենէն և անկէ վերջ ալ ևս ինք երբէք չպիտի ծամէր կամ կրճէր իր եղունգները որ և է պարագայի տակ և որ և է ատեն, թէ ինք երբէք որ և է միտում չպիտի ունենար ալ ևս այսպէս ընելու:

Բժիշկը վերջացուց իր խօսքերը աւելցնելով «Այս ինչ օրուան մէջ դու նամակ մը պիտի գրես ինծի, քեզ այս մոլութենէն ազատելու համար ինծի շնորհակալութիւն յայտնելու»:

Այս բոլորը աղջկան խօսեցաւ բժիշկը անանկ ատեն մը երբ ան (աղջիկը) կատարելապէս քունի մէջ էր:

Բժիշկը իր խօսքերը աւարտելէ վերջ արթնցուց աղջիկը և պատուիրեց տուն կրթալ: Երբ տուն գնաց, մայրը հարցուց թէ բժիշկն ինչ ըրած էր: Աղջիկը պատասխանեց թէ ան ոչինչ ըրած չէր, միայն թէ ինք գացած էր բժիշկին սենեակը և հոն քնացած էր, քանի մը վայրկեան վերջ բժիշկը զինք արթնցնելով տուն խրկած էր:

Մայրը շատ մանրամասն հարցումներ ըրաւ իրեն, սակայն ինք բժիշկին սենեակը պատահած բաներէն ոչինչ չէր յիշեր:

Բայց այդ օրէն յետոյ աղջիկը երբէք որ և է միտում ցոյց չառաւ, իր եղունգները ծամելու հին ունակութիւնը շարունակելու համար: Եւ ինք անձնապէս, ամէն անգամ որ կը փորձէր բացատրութիւն մը գտնել, այս եղելութեան համար, անկէ դրութեան մը մասնուած կը գտնէր զինք: Սակայն երբ հասաւ այն օրը որ բժիշկը իրեն յանձնարարած էր իր քնեածութեան միջոցին, ճիշտ իրեն պատուիրուած այդ օրը աղջիկը նամակ մը գրեց բժիշկին, որուն մէջ իր շնորհակալութիւնը կը յայտնէր անոր զինք իր մոլութենէն ազատած ըլլալուն համար:

Բժիշկը հարցուց աղջկան թէ ինչո՞ւ շնորհակալութեան այդ նամակը գրած էր իրեն: Աղջիկը պատասխանեց թէ որովհետեւ կը հաւատար որ ինք եղած էր իր բժշկուելուն պատճառը, բայց չէր գիտեր թէ ինչ պատճառով նամակը գրած էր ճիշտ այն օրուան մէջ, և գոհացուցիչ կերպով չէր կրնար բացատրել թէ բժիշկը ինչպէս բժշկած էր զինք:

Արդ, բացատրութիւնը որ կը տրուի ասոր, և ասոր նման հաղարաւոր երեւոյթներու, այն է թէ հիփնոթական վիճակի մէջ գիտակից միտքը քնացած է բայց ենթագիտակցական միտքը ամբողջապէս արթուն է և գործօն: Բժիշկին կողմէ իր ենթագիտակցական մտքին ուղղուած թեկադրութիւնները թէեւ երբէք չէր յիշեր աղջիկը, սակայն անոնք խորունկ տպաւորութիւն մը թողուցին իր վրայ: Եւ այն միտքը որ իրականապէս եղանակաւորեց ու կառավարեց իր կեանքը, թէեւ առանց իր գիտակցութեան, իր ենթագիտակցական միտքը, այնքան զօրեղապէս ազդած էր իր վրայ որ ինք ամբողջապէս կրցաւ յաղթահարել այն ունակութիւնը, որուն հետ նախապէս երկար ատեն պայքարած էր առանց որ և է նպատաւոր հետեւութեան կամ յաջողութեան:

Մտքին ազդելու այս կերպը վերջերս գեղերու գործածութեան մէջ շատ ուշագրաւ ու գերազանց դարձած է:

Շատ մը բժիշկներ իրենց հիւանդներուն շաքարէ դեղահատներ տալու ատեն իրականապէս կը բժշկեն զանոնք թեղադրութիւններով, որոնք անոնց ենթագիտակցական մտքին վրայ կը ներգործեն զօրեղապէս, թէ և կ'երեւի որ իրենց գիտակցութեան մէջ այդ թեղադրութիւնները շատ մեծ տպաւորութիւններ չեն թողուր:

Մօտերս Պօսթոնի մէջ այս տեսակ բազմաթիւ փորձեր ու գործեր կը կատարուին էմմանուէլ եկեղեցիին առաջնորդութեան ներքեւ և բժշկուած հիւանդութիւնները թէ և իրենց ձեռով որոշակի կը զանազանին իրարմէ, սակայն գրեթէ ամբողջն ալ կախում ունին զօրաւոր, յըստակ, կրօնական թեղադրութիւններու ներգործութենէն՝ մտքին վրայ, երբ այս վերջինը անդորր է, երբ գիտակցութիւնը հանդարտած է, գրեթէ քունի մատնուած, և ենթագիտակցական միտքը արթուն է ու պատրաստ՝ աւտարանի պաշտօնեային կողմէ եղած զօրաւոր ու խաղաղ թեղադրութիւնները ընդունելու:

Այս իրողութիւններէն վերջ, մեր ամէնօրեայ փորձառութենէն աւելի խոր կեանք մ'ապրող այս մտքին զօրութիւնն ապացուցանող կամ լուսարանող ուրիշ երեւոյթ մը կը նշմարենք հեռակրութեան (telepathy) և ոգեհարցութեան (spiritualism) ընդարձակ կալուածին մէջ:

Նիւթը նոր է գիտական մարդուն համար: Չենք կրնար ըսել թէ գիտունը ինչ պիտի գտնէ իբր արդիւնք այն փնտռութիւնն որ յառաջ կը տարուի այսօր հոգեբանական կեանքի խաւերուն մէջ, սաչափը միայն որոշ է թէ մինչև հիմայ հաւաքուած փաստերը բոլորն ալ կ'ապացուցանեն մէկ մտքին իրական գործունէութիւնը միւսին վրայ՝ առանց նիւթական որ և է ազդակի միջամտութեան:

Հազարաւոր օրինակներ կան հաստատող այն պարա-

զանները երբ մէկուն խորհուրդները կը հաղորդուին ուրիշի մը մտքին, յաճախ հարիւրաւոր մղոններու հեռաւորութեան մը մէջէն:

Շատ մը պարագաներ կարելի է երեւան բերել մեր անձնական փորձառական կեանքէն, պարագաներ, որոնց մէջ հեռաւոր բարեկամի մը մահուան, սաստիկ տագնապի ու կարօտութեան և կամ յուսահատութեան վիճակը և կամ զգացումները մեղի կը ներկայանան, մեր առջև կը պարզուին, բացորոշ կերպով, անոր մտքէն ուղղակի մեր ընկնին հաղորդուելով:

Այս նիւթը յատկապէս ուսանողները հիմայ լուրջ հետազոտութիւններ կը կատարեն կարգ մը մարդոց գործունէութեան իսկութեան վրայ, այն մարդոց, որոնք ինքզինքնին միջնորդ (medium) կ'անուանեն և տեղեկութիւններ ու թեղադրութիւններ կը ստանան այն անձերէն որոնք այս կեանքէն դէպ ի գաղտնալից միւս աշխարհը գացած են:

Խորհող մտքեր չափազանցօրէն վերապահոտ են ու զգուշաւոր՝ մեռելներէն եկող պատգամներու իրականութիւնն ընդունելու համար:

Եթէ սակայն ստուգուի բացարձակ ճշմարտութիւնը հեռազգացողութեան (հեռակրութեան) ու ոգեհարցութեան վարկածին, այն ատեն մենք պիտի կրնանք ունենալ աւմենագօրաւորը այն փաստերուն որոնք կ'ապացուցանեն թէ մարդու միտքը բոլորովին կախում չունի մարմնէն, ինչպէս գիտական հոգեբանութիւնը յայտնած է մեղի մինչև այսօր:

Հետաքրքրական պիտի ըլլար անշուշտ, գործիս յարգելի հեղինակին գծած սահմանէն քիչ մը աւելի յառաջ երթալով մեր ընթերցողներուն ներկայացնել վաւերական օրինակներու շարք մը, քաղուած Ֆրանսայի հանճարեղ

աստեղագէտէն, գիւթիչ Ֆլամմարիոնի չքնաղ գործէն⁽¹⁾ : Իր հռչակաւոր գործին մէջ ան կը պատմէ թէ վաղահասօրէն կորսնցուցած է իր թանկագին մէկ բարեկամը և միշտ այնպէս կը մտածէր թէ անոր հողին տակաւին կ'ապրի Հրատ մոլորակին վրայ : Այդ պարագային էր որ հեղինակը մտաւորական հետեւեալ վիճակն ունէր ու այսպէս կը խորհրդածէր . «Ես յամառութեամբ հարցնում էի ինձ, միթէ կարող չէ՞ հաղորդակցութիւն լինիլ մէկզմէկու շատ հեռացած երկու էակներին մէջ և մինչև անգամ մի մեռածի և կենդանու մէջ, և ամէն անգամ ես ինձ պատասխանում էի թէ այդպիսի մի հարց հէնց ինքն իր մէջ հակադիմանական և մի դրական միտքի անարժան հարց է :

Սակայն, այդ բոլորից յետոյ, ինչն ենք մենք կոչում «գիտութիւն» : Ինչ բան դիմանական չէ բնութիւնի մէջ : Ո՛րտեղ են դրական ուսումնասիրութեան սահմանները : Մի թռչունի կամքը միթէ աւելի «գիտնական» բնաւորութիւն ունի քան նրա գունաւոր և չողշողուն փետուրը և նրա նուրբ կլեւէջներով դայլայլիկը : Մի գեղեցիկ կնոջ կմախքը միթէ արժան է ուշադրութեան

(1) «Քրիստոնէութեան Ապացոյցներ»ուն հեղինակը, Dr. Riggs իր գործը պատրաստած էր մասնաւոր ծրագրով ու սեղմ ուղղութիւնով մը : Իր գործին մէջ ան չէր զետեղեր հարկ եղած օրինակները, զանոնք բերանացի կ'արտայայտէր, իր բանախօսութիւններուն միջոցին :

Ներկայ պարագային սակայն, երբ բանախօսութեան միջավայրը և ունկնդիրները փոխուած են, ես օգտակար ու խիստ շահագրգռական կը գտնեմ չքնաղ «Ուրանիա»յէն, գիտուն-բանաստեղծ Քամիլ Ֆլամմարիոնի մոգական այդ գործէն քանի մը հատուածներ հոս չափերտել, որոնք նոյն ատեն ունին գիտական մտքերու համար իրենց տառնձին կարեւորութիւնը :

Ջերմայէս կը յանձնարարեմ բոլոր յարգելի ընթերցողներուս և ընթերցողուհիներուս կարգաւ նոյն գործը ամբողջապէս և մասնաւորաբար «Տեկապաթիւ» վերնագրին ներքեւ ներկայացուած հատուածները :

Ս. Կ. ՌԱՀԱՆԵԱՆ

աւելի քան նրա մարմնի կազմը և նրա կենդանի ձեւը : Միթէ հողու յուզմունքների վերլուծութիւնը «գիտնական» չէ : Միթէ գիտնական չէ որոնել, իմանալ թէ իրօք հողին կարող է տեսնել հեռուն և ինչպէս : Եւ յետոյ, այդ ինչ օտարոտի մնապարծութիւն է, այդ ինչ միամիտ ենթադրութիւն է կարծել թէ գիտութիւնը արտասանել է իր վերջին խօսքը, թէ մենք արդէն գիտենք ինչ որ գիտնալու բան կայ, թէ մեր հինգ զգայարանները բաւական են տիեզերքի բնութիւնը ճանաչելու և գնահատելու համար : Եթէ մեր շուրջը գործող զօրութիւններից մենք որոշում ենք միայն ձգողութիւնը, տաքութիւնը, լոյսը, կիկտրականութիւնը, այդ դեռ չի նշանակում թէ չկան ուրիշ զօրութիւններ, որոնք մեզ անձանթ են մնում, որովհետեւ նրանց ըմբռնելու համար մենք զգայարաններ չունինք : Անհեթեթ է այդ ենթադրութիւնը չէ, այլ մանկավարժների և Կլասիքների պարզմտութիւնը : Մենք ծագրում էինք երեք դար առաջ աստղագէտների, Ֆիզիկոսների, բժիշկների, աստուածաբանների զաղափարները, երեք դարից յետոյ, մեր ժառանգները գիտութեան մէջ պիտի ծագեն նոյնպէս նրանց, որոնք այսօր պնդում են թէ ամէն բան գիտեն : ... Ես յիշում եմ մի պատմութիւն, որ ինձ պատմել է իմ երիտասարդութեան մի հին բարեկամը, Ժան Բէստ, նա որ հիմնեց 1833ին Magasin Pittoresque հանդէսը, իմ ականաւոր բարեկամ Շարտունի հետ միասին, և որ մնաւ մի քանի տարի առաջ : Նա մի լուրջ, պաղարիւն և մէթօսիկ մարդ էր (ճարպիկ փորագրիչ-տպագրող, բարեխիղճ վարչական անձն), բոլոր նրան ճանաչողները գիտեն թէ նրա տեմպերամիւնտը ինչքան քիչ ջղաշին էր և նրա միտքը ինչքան հեռու էր երեւակայական բաներից : Բանն այն է որ հետեւեալ անցքը հէնց նրա հետ է պատահել, երբ բոլորովին մանուկ էր, հինգ, կամ վեց տարեկան ժամանակ :

Այդ եղել Տուրում, նրա հայրենիքում, մի գեղեցիկ երեկոյ նա պառկած էր իր փոքր անկողնում և դեռ քնած էէր, երբ տեսաւ որ իր մայրը մտաւ իր սենեակը անց կացաւ և գնաց կողքի սրահը որի դուռը բաց էր և որտեղ իր հայրը թուղթ էր խաղում, մի բարեկամի հետ։ Արդ իր մայրը, հիւանդ, այդ վայրկեանին դանուում էր Պօ քաղաքում։ Նա խսկոյն ցատկեց անկողնէն և վազեց մօր հետեւից մինչև սրահ... ուր զուր որոնեց։ Հայրը բարկացաւ վրան և յետ ուղարկեց պառկելու, ասելով որ երազ է տեսել։

Այն ժամանակ երեխան հաւատալով որ ձգմարիտ, երազել է, փորձեց քնելու։ Բայց քիչ ժամանակից յետոյ, նորից բանալով աչքերը երկրորդ անգամ տեսաւ մօրը և շատ որոշ կերպով, որ իր կողքով անցկացաւ, այդ անգամ նա վազեց դէպ ի նա և կամեցաւ գրկել։ Բայց մայրը չքացաւ։ Այլ ևս չկամեցաւ քնել և մնաց սրահում, ուր հայրը շարունակում էր թուղթ խաղալ։

Միեւնոյն օրը, միեւնոյն ժամին, մայրը մեռնում էր Պօ քաղաքում։ Այդ պատմել է ինձ ինքն Պ. Բէստը, որի յիշողութեան մէջ անջնջելի էր մնացել այդ գէպը։ Կարելի է ասել, որ երեխան խմանալով իր մօր հիւանդութիւնը շատ անգամ մտածում էր նրա մասին, որ նա հալլումսնասիրտն (զատանցանք) ունէր, որը զուգադիպութեամբ իր մօր մահուան օրն է տեղի ունեցել։ Կարելի է։ Բայց կարելի է նաև մտածել թէ մի համակրական կապ կար մօր և երեխայի մէջ և թէ այդ հանդիսաւոր բուպեում այդ մօր հոգին իրողապէս հաղորդակցութեան մէջ է եղել իր որդու հոգու հետ։ Ինչպէս, կր հարցնեն մեզ։ Այդ չգիտենք։ Բայց ինչ որ չը գիտենք այն համեմատութիւնը ունի մեր գիտցածի հետ, ինչ որ ուղկիւստի խութիւնը մի կաթիլ ջրի հետ։

... Մի քանի տարիներից ի վեր Անգլիայում հիւ-

նուել է մի գիտնական ընկերութիւն յատկապէս այդ երեւոյթների ուսումնասիրութեան համար, որ կոչվում է «Society for Psychical Research» (հոգեբանական հետազոտութիւններու ընկերութիւն)։ Նրա գլուխն են անցած Անգլիացի ամենանշանաւոր գիտնականներից մի քանիսը և նա արդէն լոյս է ընծայել մի քանի կարեւոր հրատարակութիւններ։ Այդ անջրպետային տեսիլքների երեւոյթները դասաւորած են տեխնիկական (հեռագրացողութիւն) ընդհանուր վերնագրով։ Վկայութիւնները ստուգելու համար խիստ հարցաքննութիւններ են լինում։ Բազմազանութիւնը ահագին է, մի բոպէ միտսին թերթինք այդ ժողովածուների մինը և դուրս հանենք նրա միջից մի քանի գիտնականօրէն հաստատուած և ինչպէս հարկն է ստուգուած դօկումենտներ։

Պ. Ֆրէտէրիկ Վինֆելտ գրում է, որ 1880 թ. մարտի 25ին պառկելով քնելու, գիշերուայ մի մասը կարգալուց յետոյ, նա երազում տեսաւ, որ Անգլիայում ապրող իր եղբայրը իր մօտն էր, բայց փոխանակ պատասխանելու իրան ուղղած մի հարցմունքին, նա գլուխը թափ տուեց, վեր կացաւ աթոռից և գնաց։ Տպաւորութիւնը այնքան սաստիկ է եղել, որ Ֆրէտէրիկն կիսաքուն վեր թռաւ անկողնուց և զարթնեց այն բոպէին, երբ ոտքը գնում էր անկողնուց դուրս և կանչում էր եղբորը։ Երեք օր յետոյ նա լուր ստացաւ, որ իր եղբայրը սպանուել էր ձիուց ընկնելով, միեւնոյն օր, 1880 թ. մարտի 25ին երեկոյան (ժամ ութուկէսին), իր տեսած երազից մի քանի ժամ առաջ։

Քննութիւնը ցոյց տուեց, որ այդ մահուան թուականը ճիշտ է և որ այդ պատմութեան հեղինակը գրել էր իր երազը յիշատակադրում դէպքը պատահած օրը և ոչ թէ յետոյ։

Ագոլֆ դ'Ասիէ իր «Ապագայ Մարդկութիւնը» գրքի

մէջ, որ հրատարակուեց 1882ին նրա մահից յետոյ, երաշխաւոր է լինում հետեւեալ իրողութեան իսկականութեան մասին, որ պատմել է նրան մի հաւատալի անձն:

«Ես դեռ ջահիլ աղջիկ էի, ասում է նա, և պառկում էի ինձանից աւելի մեծ քրոջս հետ միասին: Մի երեկոյ մենք մտանք անկողին և հանգցրինք ճրագը: Վառարանի կրակը, կատարելագէս մարած՝ դեռ լուսաւորում էր սենեակը աղօտ կերպով: Դարձնելով աչքերս դէպ ի օջախը, նկատեցի ի մեծ զարմանս իմ, որ մի քահանայ նստել է վառարանի առաջ և տաքանում է: Նա մեր հօրեղբայրների մինի չաղութիւնը, չարժուածքը և գծագրութիւնը ունէր, որն մերձակայումս պարում էր և աւագ քահանայ էր: Ես խօսոյն հաղորդեցի իմ տեսիլքը քրոջս: Սա ևս նայեց օջախի կողմը և նկատեց միեւնոյն տեսիլքը: Նոյնպէս ճանաչեց, որ նա մեր հօրեղբայր՝ աւագ քահանան է: Այն ժամանակ մի աննկարագրելի սարսափ տիբեց մեր վրայ և մենք գոռացինք «օգնութիւն» մեր բոլոր ուժերով: Հայրս որ քնած էր յարակից սենեակում, զարթելով այդ յուսահատ աղաղակներից, վեր է կենում շտապով և գալիս է մեզ մօտ, մօմը ձեռքին: Տեսիլքը անհետացել էր, մենք այլ ևս ոչ ոքի չէինք տեսնում սենեակում: Երկրորդ օրը, մենք խմայանք մի նամակից, որ մեր հօրեղբայր աւագ քահանան մեռել է երեկոյեան:»

1864ին հրատարակուած՝ մոգութեան բարձր երեւոյթների մասին իր աշխատութեան մէջ, Գուեմո տէ Մուսոս առաջ է բերում հետեւեալ իրողութիւնը, որի իսկականութեան մասին վկայում է բացարձակապէս:

Սըր Բօքէրտ Բրուզ, այդ անունով սկոտլանդական ազնաւոր ընտանիքից, մի նաւի երկրորդ նաւապետն է լինում. մի օր նաւելով Նոր-Երկրի մօտերում, և զբաղուելով իր հաշիւներով, նա կարծում է տեսնել իր նաւա-

պետին՝ զրասեղանի առաջ, բայց երբ ուշադրութեամբ է նայում, տեսնում է որ իր նշմարածը մի օտարական է, որի նայուածքը՝ յառած պաղութեամբ իր վրայ, զարմացնում է նրան: Նաւապետը, որի մօտ նա գնում է, նկատում է նրա զարմանքը և հարց ու փորձ է անում նրան:

«Բայց ո՞վ է ձեր զրասեղանի առաջ կանգնած, հարցնում է նաւապետին Բրուզը (երկրորդ նաւապետը). — «Ոչ ոք, պատասխանում նրան նաւապետը: — Ի՞նչպէս չէ, կրկնում է Բրուզ. մի մարդ կայ, օտարական է... և ի՞նչպէս:

— Դուք երազում էք... կամ ծաղրում էք:

— Ամենեւին, հաճեցէք իջնել և գալ տեսնել:

Իջնում են, ոչ ոք նստած չէ զրասեղանի առաջ: Նաւը խուզարկում են ամէն կողմից, ոչ մի օտարական չեն գտնում:

«Սակայն նա, որին ես տեսայ, զրում էր ձեր քարտախտակի վրայ, նրա գրուածքը պէտք է այդ տեղ մնացած լինի:

Նայում են քարտախտակին. նա կրում է այս խօսքերը. Steer to the north-west, այսինքն նաւարկեցէք դէպ ի հիւսիս-արեւմուտք:

«Բայց այդ գրուածքը ձերն է կամ նաւորդներից մէկինը:»

— Ոչ:

Այն ժամանակ խնդրում են նաւի մէջ բոլոր զրանուածներին գրել միեւնոյն նախադասութիւնը: Եւ ոչ մէկի ձեռագիրը չէ նմանում քարտախտակի ձեռագրին:

«Ուրեմն հազանդինք այդ բառերի իմաստին. դեկավարեցէք նաւը դէպ ի հիւսիս-արեւմուտք, քամին լաւ է և թոյլ է տալիս այդ փորձել:»

Երեք ժամից յետոյ, պահալը նշմարեց մի սառցա-

լեռ, որի մօտ քաշ էր դալիս մի նաւ քայքայուած, մարդիկներով լի, որ նաւարկում էր դէպ ի Լիվերպուլ և որի անցորդները ազատուելով բերուեցին Բրուզի նաւը նաւակներով:

Այն րոպէին, երբ այդ ազատուածներից մինը ոտքը դնում էր ազատարար նաւի տախտակամածի վրայ, Բրուզը դողաց և յետ քաշուեց խորապէս զգացուած: Նա ճանաչեց այդ օտարականին, որին տեսել էր քարետախտակի վրայ գրելիս: Իսկոյն պատմեց նաւապետին նոր դէպքը:

«Հաճեցէք գրել Steer to the north-west խօսքերը այս քարետախտակին վրայ, ասաց նորեկին նաւապետը, ներկայացնելով նրան քարետախտակի այն երեսը որի վրայ ոչինչ գրուած չէր: Օտարականը գրում է պահանջուած խօսքերը:

«Լաւ, դուք վստահ էք որ այդ ձեր սովորական ձեռագիրն է, ասում է նաւապետը, զարմացած որ երկու գրութիւններն եւս համանման են:

— Բայց չէ որ ձեր առաջ գրեցի: Միթէ այլ ևս կարող էք կասկածել:

Պատասխանի փոխարէն նաւապետը դարձնում է քարետախտակը և ցոյց է տալիս միւս երեսը, օտարականը բոլորովին չփոթվում է տեսնելով երկու երեսների վրայ իր սեպհական ձեռագիրը:

«Արդեօք երազում տեսաք, որ գրում էիք այս քարետախտակի վրայ, ասաց գրողին նաւաբեկուած նաւի նաւապետը:

— Ամենեւին ոչ, գոնէ ոչ մի յիշողութիւն չունեմ այդ մասին:

— Բայց ի՞նչ էր անում կէսօրին այս անցորդը, հարցրեց իր ընկերից ազատիչ նաւապետը:

— Շատ յոգնած լինելով, այս անցորդի քունը տա-

րաւ և որքան յիշում եմ, կէսօրից մի քիչ առաջ էր: Շատ շատ մի ժամից յետոյ զարթնեց և ասաց ինձ «Նաւապետ, մենք հէնց այսօր կ'ազատուենք»: Աւերացնելով, «Երազումս տեսայ որ մի նաւի վրայ եմ գտնվում և նա համուծ է մեզ օգնութեան»: Նա նկարագրեց նաւը և նրա կազմակերպութիւնը և մեծ եղաւ մեր զարմանքը, երբ տեսնելով ձեր նաւելը դէպ ի մեզ, խմացանք նրա նկարագրութեան ճշգրտութիւնը:

Վերջապէս այդ անցորդը ասաց իր կողմից, «Ինչ որ ինձ օտարորդի է թւում, այդ այն է, որ ինչ որ այս տեղ տեսնում եմ ինձ բնտանի է թւում և սակայն ես երբէք այս տեղ չեմ եղած:»

* * *

Սրանք բոլորը իրողութիւններ են:

Մեր ունեցած գիտողութիւնների ներկայ վիճակում բոլորովին յանդգնութիւն կը լինի դրանց բացատրութիւնը որոնել: Մեր հոգեբանութիւնը շատ առաջ չէ դնացել: Շատ բաներ կան որոնք մենք ստիպուած ենք ընդունել առանց կարողանալու որ և է կերպով բացատրել: Ուրախալ ինչ որ չենք կարող բացատրել՝ կատարեալ անխելութիւն կը լինի:

Միթէ հազար տարի առաջ կարողանում էին բացատրել աշխարհի սխտեմը: Նոյն իսկ այսօր կարողանում ենք բացատրել ձգողութեան ուժը: Բայց գիտութիւնը առաջ է ընթանում և նրա առաջգիմութիւնը անսահման կը լինի:

Արդեօք ճանաչում ենք մարդկային կարողութիւնների ամբողջ տարածութիւնը: Թէ ընութեան մէջ կան զօրութիւններ, դեռ մեզ անձանթ, ինչպէս էր, օրինակ մի գար առաջ կիւքարականութիւնը, թէ տիեզերքի մէջ կան էակներ ուրիշ զգայարաններով և ուրիշ զօրութիւն-

ներով օժտուած — այդ մասին մտածողը մի վայրկեան անգամ չի կարող տարակուսել: Բայց նոյն խակ հոգեղէն մարդը ծանօթ է մեզ լիակատար կերպով:

Կան իրողութիւններ, որոնց իրականութիւնը ստիպուած ենք ճանաչել առանց կարողանալու որ և է կերպով բացատրել:

Բայց ի՞նչպէս, կ'ասեն մեզ, մի՞թէ կարող ենք մեր այս դրական գիտութեան և փորձառական մեթօդի դարձմէն ընդունել, որ մի մեռնող, կամ նոյն խակ մեռեալը, կարողանայ հաղորդակցութիւն ունենալ:

Սակայն ի՞նչ է մի մեռեալ:

Ամբողջ երկրագնդի վրայ, ամէն մի մանրերկրորդում մեռնում է մի մարդկային էակ, ուրեմն օրական մօտ ութսուն վեց հազար չորս հարիւր, տարեկան մօտ երեսուն և մի միլիոն կամ ամէն մի դարում աւելի քան եւրեք միլիարդ (հազար միլիոն) մարդ: Տասը դարի կամ 1000 տարուայ ընթացքում, աւելի քան երեսուն միլիարդ դիակներ յանձնուել են հողին, ընդհանուր շրջանառութեան համար, ջրի, գազի և զանազան արտադրութիւնների ձեւով: Եթէ ի նկատի առնենք մարդկային հասարակութեան նուազումը պատմական հասակներում, մենք կը գտնենք որ տասն հազար տարիների կամ հարիւր դարերի ընթացքում ամենաքիչը երկու հարիւր միլիարդ մարդկային մարմին կազմուել են հողից և օդից, չնչառութեան միջոցով և վերադարձել են այնտեղ: Թթուածնի, ջրածնի, բորակածնի և այլ այն հիւլէները, որոնք կազմել են այդ մարմինները, պարարտացրել են հողը և վերադարձել են մթնոլորտային շրջանառութեան:

Այո, երկիրը, որուն վրայ մենք բնակում ենք, այսօր բաղկացած է մասամբ այն միլիարդաւոր ուղեղներից,

որոնք ապրել են այն միլիարդաւոր գործարանաւորութիւնից, որոնք ապրել են: Մենք ման ենք գալիս մեր նախահայրերի վրայ, ինչպէս և ման կը գան մեր վրայ: Մտածողների ճակատները, այն աչքերը որոնք դիտել են, պարել են, լացել են, այն սրտերը, որոնք սիրել են և տանջուել, այն բերանները, որոնք երգել են սէր, վարդազոյն չրթունքները և մարմարիոնէ կուրծքերը, մարմարիոնէ երկամունքները, աշխատողների բազուկները, պատերազմողների մկանունքը, յաղթուածների արիւնը, երեխաները և ծերերը, բարիները և չարերը, հարուստները և աղքատները, ամէն ինչ որ ապրել է, ինչ որ մտածել է հանգստանում է միեւնոյն հողի մէջ: Դժուար կը լինէր այսօր մի հատ քայլ անել մեր մոլորակի վրայ առանց մեռեալների աճիւնների վրայ ման գալու, դժուար կը լինէր ուտել և խմել առանց վերածնելու այն՝ ինչ որ արդէն հազարաւոր անգամ կերուել ու խմուել է, դժուար կը լինէր չնչել առանց իրացնելու մեռեալների շունչը: Մարմնի բաղկացուցիչ տարրերը, քաղուած են բնութիւնից, վերադարձել են բնութեան և մեղանից իւրաքանչիւրը կրում է իր մէջ այն հիւլէները, որոնք առաջ պատկանում էին ուրիշ մարմինների:

Լաւ ուրեմն, կարծում էք, որ հէնց այդ է ամբողջ մարդկութիւնը, կարծում էք, որ նա չէ թողել աւելի ազնիւ, աւելի մեծ, աւելի հոգեւոր մի բան, մեղանից ամէն միւր մի՞թէ տալիս է տիեզերքին, փչելով վերջին շունչը, միայն վաթսու կամ ութսուն քիլօ միս և ոսկր, որոնք կը լուծուին և կը վերադառնան տարրերին: Մի՞թէ մեզ կենդանացնող հողին չէ մնում այնպէս, ինչպէս ածխածնի, թթուածնի, երկաթի իւրաքանչիւր հիւլէն: Եւ մի՞թէ այն բոլոր հողիները, որոնք ապրել են, միշտ գոյութիւն չունին:

Մենք ոչ մի իրաւունք չունինք հաստատելու, թէ

մարդը բազկացած է միայն նիւթական տարերքից և թէ մտածելու կարողութիւնը միայն նրա օրգանիզմի յատկութիւնն է։ Ընդհակառակը, մենք ամենաբանական պատճառներ ունինք ընդունելու թէ հոգին մի անհատական գոյացութիւն է և նա է որ կառավարում է հիւլէները՝ մարդկային մարմնի կենդանի ձևը կազմակերպելու համար։

Այն լուսաւոր և գրեթէ ժպտացող պայծառութիւնը, որ երեւում է նոր մեռած մարդի դէմքի վրայ, պայծառութիւն, որ յաջորդում է հոգեւարքի անձկութիւններին իբրև խաղաղ երջանկութեան մի ճառագայթ, մի թէ մեղցոյց չէ տալիս, որ այդ գերագոյն ժամին հոգու վերջին տպաւորութիւնը բաժանման րոպէին եղել է լոյսի մի տպաւորութիւն և իբրև ազատութեան մի տեսիլք։

Ի՞նչ են լինում կամ ո՞ւր են գնում այն աներեւոյթ և անշուշտիւ մասնիկները, որոնցից բաղկացած է եղել մեր մարմինը կեանքի ընթացքում։ Նրանք գնում են պատկանելու ուրիշ մարմիններին։ Ի՞նչ են լինում նոյնպէս աներեւոյթ և անշուշտիւ հոգիները։ Կարելի է կարծել, որ նրանք ևս վերադառնում են նոր օրգանիզմների մէջ, ամէն մէկը ըստ իւր բնութեան, զօրութեան և նախաստանութեան։

Հոգին պատկանում է պիտիտական (հոգեբանական) աշխարհին։ Անտարակոյս, երկրի վրայ կայ հոգիների անհամար թիւ, որոնք դեռ ծանր են, կոպիտ, հաղիւ բաժանուած նիւթից, անընդունակ ըմբռնելու մտաւոր իրականութիւնները։ Բայց կան և ուրիշներ որոնք ապրում են ուսումնասիրութեան մէջ, պիտիտական կամ հոգեւոր աշխարհի մշակման մէջ։

Այդ տեսակ հոգիները կարող են բնաւ բանտարկուած չը մնալ երկրի վրայ և նրանց ճակատագիրն է ապրիլ ուրանական (կոսմիական) կեանքով։

Ուրանական հոգին ապրում է մինչև անգամ իր երկրային մարմնացումների ժամանակ, բացարձակի և աստուածայինի աշխարհի մէջ։ Նա իմանում է, որ բնակվելով հանդերձ երկրում, ապրում է իրողապէս, երկնքի մէջ և թէ մեր մոլորակը, երկնքի մի աստղն է։

Ո՞րն է հոգու բուն բնութիւնը, որո՞նք են նրա արտայայտման կերպերը, ե՞րբ նրա յիշողութիւնը դառնում է մշտական և պահպանում է արդեօք հաստատութեամբ գիտակցական համանմանութիւնը, ի՞նչ տեսակ ձեւերով և ի՞նչ տեսակ նիւթերից բաղկացած կարող է ապրիլ։ Ո՞րքան տարածութիւն կարող անցնիլ, ո՞րն է այն մտաւոր ազգականութեան կարգը, որ գոյութիւն ունի միեւնոյն սխտեմի զանազան մոլորակների մէջ, ո՞րն է այն արարչագործ զօրութիւնը, որ սերմանում է աշխարհները, ե՞րբ կարող ենք հաղորդակցութեան մէջ մտնել դրացի հայրենիքների հետ, ե՞րբ կը թափանցենք ճակատագրի խորին գաղտնիքը։ Դրանք գաղտնիքներ են և այսօր անյայտ։ Բայց երեկուայ անձանքը վաղուայ նեմարսութիւնն է։

Պատմական և գիտական տեսակէտից բացարձակ կերպով անհերքելի մի իրողութիւն է հետեւեալը։ Բոլոր դարերում, բոլոր ազգերի մէջ և ամենակերպ կրօնական երեւոյթների ներքոյ, անմահութեան գաղափարը տրուած է անխոցելի կերպով մարդկային խղճմտանքի խորքում։ Դաստիարակութիւնը տուել է նրան հազար տեսակ ձեւեր, բայց չէ հնարել նրան։

Այդ գաղափարը, որ անկարելի է արմատախիւ անել, գոյութիւն ունի ինքն ըստ ինքեան։ Ամէն մի մարդկային էակ, աշխարհ գալով, բերում է իր հետ, աւելի կամ նուազ անորոշ ձեւով, այդ մտերիմ գզացումը, այդ ցանկութիւնը, այդ յոյսը։»

Սակայն իմացական կեանքէն զատ, որուն մասին բաւական երկար խօսեցանք, մեր մէջ կը գտնենք նաեւ կրօնական բնութիւն :

Աշխարհի վրայ ապրող մարդկութիւնը որոշ բնազդներ ունի կրօնական կեանքի հանդէպ : Այս բնազդները ինքզինքնին կ'արտայայտեն նախ, և տիեզերականօրէն պատասխանատուութեան կամ պարտականութեան զգացումով :

Ինչո՞ւ համար ես ինծի պարտականութիւն սեպէի ճշմարիտն ընել : Որքան խորապէս կ'սկսինք վերլուծել այս հարցը այնքան բացորոշ ու նշանակալից կը գտնենք պատասխանատուութեան այս զգացումը իբրեւ անուրանալի իրողութիւն :

Յաճախ անոր վրայ խօսուած է իբր խղճմտանք : Եւ սակայն ան սոսկական զգացումէն աւելի բան մ'է, կապակցութիւն մ'է, միացնող-շղթայ մը :

Մարդկութիւնը մասնաւոր օրէնքներու հպատակելու և որոշ սկզբունքներու համաձայն ապրելու պարտականութեան ներքեւ կամ անոր կապուած կ'զգայ ինքզինք, և կը թուի թէ պարտականութեան այդ զգացումը մեզ կը միացնէ բանի մը, որ մեր շուրջ տարածուող նիւթական աշխարհէն բարձր է :

Շատ անգամ պարտականութեան այս զգացումը մեր շահերուն տրամագծօրէն հակառակ ուղղութեան մը կ'առաջնորդէ մեզ, մակերեսային կամ նիւթական տեսակէտէ քննելով խնդիրը : Պարտականութեան զգացում մը կ'առաջնորդէ մարդիկ զոհելու իրենց ստացուածքն ու անձը, տանջելու զիրենք, թողելու իրենց կիներն ու զաւակները որպէս զի ցրտահար, անսուաղ մեռնին, և յաճախ վրայ տալու նոյն իսկ իրենց կեանքը, և այս բոլորը՝ իրենց կոյր բնազդական այն զգացումին հետեւանքով, որ իրենց կ'ըսէ թէ այսպէս կը պարտին :

Կրօնական բնութիւնը ինքզինք կ'արտայայտէ նաեւ ուրիշ ուղղութիւններով : Մարդիկ բոլոր դարերու մէջ փնտռած են Աստուած մը : Անոնք պարտականութեան զգացումը արտայայտած են հաւատալով թէ գոյութիւն ունի էակ մը որուն հանդէպ իրենք երախտապարտ էին : Այդ հաւատքին համաձայն ալ ապրած են : Եւ այսպէս, ամենահին դարերէ ի վեր, և մարդկային կեանքի ամենանախնական աստիճաններուն վրայ գտնուող մարդիկ Աստուծոյ փնտռութեանը մայրածնէն միշտ : Այդ փնտռութեանը երբեմն շատ անկատար ու ապարդիւն եղած է, սակայն խուզարկութիւն ըլլալէ զադրած չէ երբէք :

Ասկէ զատ, շատ հին ժամանակներէ սկսած մարդիկ մահէն անդին գոյութիւն ունեցող կեանքի մը յոյսն ունեցած են միշտ : Այս յոյսը երբեմն փափաքէն ծնունդ առած է : Երբեմն ալ ապրելէ զադրելու տենչը զօրաւորագոյն եղած է : Սակայն անմահութեան հաւատքը ներքին ուժ մ'է զոր կրնանք տիեզերական անուանել :

Այս հաւատքը շատ մը պատճառներով ու ապացոյցներով զօրացած է, և սակայն այս ամէնէն վերջ անոր հիմը բնազդական է : Մարդ մը, որ կը կենայ իր եղբորը քով, և կը տեսնէ կեանքն ու անհատականութիւնը անոր մէջէն բացակայած, իսկոյն կ'ունենայ ան հզօր տպաւորութիւնն ու հաւատքը թէ ան գոյութիւն ունենալէ զադրած չէ, այլ կը շարունակէ կեանքը ուրիշ միջոցաւ մը ներքեւ⁽¹⁾ :

×

Այս գլուխին մէջ պարզուած իրողութիւնները կրկին աչքէ անցնենք : Առաջին անգամ մեր մէջ կը գտնենք շատ

(1) Mr. Riggs-ի այս յայտարարութիւնը, որ միայն իր հաւատքը չէ, ինչպէս կ'ըսէ ինք, գրեթէ ամբողջական նմանութիւն մը ունի հռչակաւոր ու հանճարեղ Ֆլամմարիոնի տեսութեանը հետ զոր յիշատակած ենք արդէն :
Ս. Գ. Ռ.

սերտ կապակցութիւն մը մեզ չըջապատող աշխարհին հետ, որմէ կ'առնենք մեր մարմինը և այս մերձաւորութիւնը, սերտ կապակցութիւնը կ'առաջնորդէ շատերը յայտարարելու թէ մենք մեր շուրջ գտնուող տիեզերքին մէկ մասն ենք պարզապէս, թէ մարմինը մեքենականութիւն մ'է կազմուած ու գործարանաւորուած նիւթով, որուն հետ այնքան ընտանի ենք, և թէ այդ մարմինը մասնաւոր ժամանակաշրջանի մը մէջ միայն կ'ապրի, կը գործէ, կը խորհի և յետոյ իր նախկին տարրերուն կը վերածուի:

Սակայն անհատականութեան բնազդական յայտնութիւնը կամ յայտարարութիւնը, նիւթական ու զգայական աշխարհէն վեր բարձրանալու ճշնող մտքին հիմնալի ուժերը, նկարագրի ու անհատականութեան զօրութիւնը, որ կ'առաջնորդէ մեզ ճանչնալու մեր և ուրիշներու մէջ մարմինէ վեր բան մը, — այս բոլորը կը միանան մտացի մարդուն ըսել տալու, « Ես մարմին չեմ, իմ մարմինն իմն եմ, բայց ես անկէ աւելի բան մ'եմ: »

Եւ ենթացիսակցական մտքի, հիպնոթիզմի ուժին, հեռագրացողութեան ու ոգեհարցութեան երեւոյթներուն յառաջ բերած ներշնչութիւններու և ազդումներու բներեւոյթները մեզի կուտան այն անդիմադրելի հաւատքը, թէ միտքը գերազանցօրէն բարձր և անբաղդատելիօրէն անկախ ու ազատ է քան այն պարզ մեքենան զոր կը տեսնենք ու կ'զգանք ամէն օր:

Եւ վերջապէս, մեր մէջ գտնուող կրօնական բնութիւնը բարձրաձայն կը յայտարարէ թէ մենք մարմին չենք, այլ հոգի, և թէ մենք յարաբերութիւն մը, կապակցութիւն մ'ունինք բարձրագոյն եակի մը հետ, և թէ այդ յարաբերութիւնն ու կապակցութիւնը գոյութիւն ունին ոչ միայն գիւղինք միասնորեն, այլ ամբողջ մարդկային ցեղին համար:

Բարեշնչութեան վարկածը ընդարձակօրէն կը բա-

ցատրէ մարմինին զարգացումը: Այդ վարկածով կը բացատրուի նաև մտքին ու նկարագրին զարգացումը:

Թէ վերջին խօսքը անորն է կամ ոչ, յետոյ պիտի տեսնենք: Սակայն եթէ նոյն իսկ ամբողջ մտաւորական ու հոգեկան կեանքը մեկնենք բարեշնչականի մը տեսակէտէն, տակաւին մենք պիտի գտնենք թէ վերը պարզուած իրողութիւնները կրնան բացատրուիլ միայն իրենց բոլորին ետև կեցող իրականութեան մը հիմին վրայ: Բարեշնչութեան վարկածին համաձայն թոքերը կենդանիներու մէջ զարգացած են, որովհետև շնչուելու պատրաստ օդ կար, և օդին հակազդեցութիւնը թոքերուն վրայ, յառաջ բերած է կատարեալ թոքի մը զարմանալի զարգացումը: Աչքը գոյութիւն ունեցած է, որովհետև կենդանին լոյսի մէջ ապրած և զայն գործածելու պէտքն ունեցած է, և հետեւաբար մասնաւոր կեդրոնի մը մէջ լոյսը յառաջ բերած է աչքը:

Բարեշնչական վարկածի այս բացատրութիւնը յատկացնելով մեր նիւթին, կ'ըսենք, կրօնական բնութիւնը, այսինքն բարձրագոյն էակի մը հանդէպ պարտականութեան զգացումը երեւան եկած է մարդկային յառաջդիմութեան զարեբու ընթացքին, որովհետև գոյութիւն ունենալիս այսպիսի եակ մը, որուն հետ մասնաւոր յարաբերութեան մը մէջ ըլլալու պէտքն զգաց մարդը:

Այս կարգի կարողութիւններ և հակամիտութիւններ, ինչպէս կրօնական բնութիւնը, առանց պատճառի չէ որ զարգացած են: Եւ հակադիտական պիտի ըլլար ենթադրել թէ այս ամբողջ էութիւնը, որ անձ կը կոչենք, իր իմացական, բարոյական ու կրօնական տարրերով միասին պատրանքի մը հետեւութիւնն է:

Ես կամ, և գիտեմ թէ ես կամ. ես կը պատրիմ, և գիտեմ թէ կը պատրիմ, կը զգամ թէ պարտաւորութիւններ ունիմ հանդէպ Աստուծոյ մը, որ իրական է, և Որուն խնամքին ներքեւ կ'ապրիմ ես:

ԲԱՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ IV.

Տիեզերքի ու մարդկային անհատականութեան նկատմամբ իրողութիւններ ունինք հիմայ մեր առջև : Իմաստասիրութիւնը այս իրողութիւններուն վրայ կը հաստատէ իր գրողութիւնը :

Հիմայ քիչ մ'աւելի մանրամասնօրէն պիտի քննենք փիլիսոփայական գրողութիւնները որոնց համաձայն մարդիկ ջանացած են պատասխանել հետեւեալ հարցման : «Այս տեսանկի տիեզերքէն զատ ուրիշ ի՞նչ գոյութիւն ունի» :

Կարելի է գիտողութեան առարկայ ընել շատ մը հետաքրքրաշարժ վարկածներ, որոնք կարեւորութեան տեսակէտէ երկրորդ աստիճանի մը վրայ կը գտնուին, ինչպէս գոյութիւնը շատ մը հոգիներու, հրեշտակներու, գեւերու և այլն :

Սակայն հիմնական հարցը, որ կը համադրաւէ մեր ուշադրութիւնը այս բոլորէն աւելի, Աստուծոյ, Անոր գոյութեան և աշխարհի հետ Անոր յարաբերութեան հարցն է :

Տիեզերքի և մարդկային կեանքի մէջ հոգեկան գոյութեան ապացոյցները նկատած ըլլալով, մենք կ'անցնինք հետեւեալ հարցումին . . . ի՞նչ է Աստուած, եւ ի՞նչ է Անոր յարաբերութիւնը տիեզերքի հետ :

Ընդհանուր կերպով, հինգ գլխաւոր պատասխաններ տրուած են այս հարցումին, թէ և այս հինգ պատասխանները կարելի է անսահմանօրէն բազմապատկել, նայելով տեսութեան և ըմբռնումի այն զանազան ձևերուն ու կապակցութիւններուն, որոնք գոյութիւն ունեցած են իմաստասէրներու մտքին մէջ :

Առաջին պատասխանը որ նկատի պիտի առնենք Գիւքապաւստեան (materialism) կողմէ տրուածն է :

Նիւթապաշտը կը յայտարարէ թէ չկայ այս տիեզերքի մէջ գոյութիւն ունեցող որ և է ուրիշ բան, Գիւքին և ուրիշ գատ :

Շատեր նիւթապաշտական տեսութեան ծայրահեղութեան չեն երթար և ինքզինքնին կը կոչեն չգիտականներ, որոնց սովորական յայտարարութիւնն այն է թէ Աստուած չկայ :

Թէ և անախորժ կը հնչեն այս բառերը, սակայն նիւթապաշտական իմաստասիրութիւնը շատ ընդարձակ խաբիսի մը վրայ կը կենայ, և ինքն իր մէջ ամբողջական ու գոհացուցիչ է :

Եթէ ընդունինք այն նախադրեալները (premise) որոնց վրայ նիւթապաշտութիւնը կը հիմնէ իր փիլիսոփայութիւնը, հետեւութիւնը շատ յստակ ու զօրաւոր պիտի գտնենք :

Նիւթապաշտութեան նախադրեալները հետեւեալներն են . թէ մեր ծանօթութիւնները կախում ունին մեր զգայարաններէն, թէ մենք իրրեւ իրականապէս գոյութիւն ունեցող բաներ կրնանք սեպել միայն անոնք որոնց գոյութիւնը կը յայտնեն մեզի մեր զգայարանները : Ուրիշ խօսքով, ինչ որ մեզի համար տեսանկի կամ առարկայական է, իրական է, և միայն այդչափը :

Այդ հիմքն վրայ, այն հետեւութիւնը, թէ Աստուած չկայ, շատ բանաւոր կը թուի : Սակայն քննենք վայրկեան մը թէ ամբողջ գրողութիւնը ի՞նչ սխալ խարիսի վրայ հիմնուած է : Ի՞նչ են մեր զգայարանները : Երբ մարդ իր զիրքին ու արժանիքին գիտակցութիւնով կը գիտէ ինքզինք, կը տեսնէ իր զգայարանները երկրորդական աստիճանի վրայ :

Ծշմարիտ է թէ մեր ամէնօրեայ փորձառութիւնը սերտօրէն կապուած է մեր զգայարաններուն հետ, բայց մեր

վերջին բանախօսութեան մէջ ներկայացուած շատ մը իրողութիւնները կ'առաջնորդեն մեզ յայտարարելու թէ մեր զգայարանները մեզի կուտան մեր ծանօթութիւններու մէկ մասը միայն, և թէ այդ մասը մեր իմաստասիրութեան խարխիւը պէտք չէ որ կազմէ, այլ անոր վրայ կառուցուած վերնամաս մը, հատուած մը:

Անհատականութիւնը առաջինն է, զգայարանները երկրորդական⁽¹⁾:

Ինչ որ ալ ըլլայ արդիւնքը կամ հետեւութիւնը մեր ուսումնասիրութեան ու հետազօտութեան, մեր միտքը մէկնակէտն է:

Հոս նիւթապաշտը ինքզինք կը գտնէ շատ հակասական կացութեան մը մէջ: Ան կը վստահի, կը հաւատայ իր մտքի գործունէութեան կամ ընթացքին, սակայն կ'անգիտանայ թէ իր միտքն է մէկնակէտը այս բոլոր ընթացքներուն ու գործունէութեան: Երբ միտքը, անհատականութիւնը մեզի մէկնակէտ կ'ընդունինք, նիւթապաշտութեան որ և է հիմ չմնար ինքզինք հաստատելու համար: Եւ նիւթապաշտութեան կողմէ իբր իրականութիւն տրուած բացատրութիւնները բոլորն ալ կը խորտակուին այն վայրկեանին երբ մենք կը փորձենք մտքին վերադրել այն օրէնքները որոնք կը թուին կառավարել տիեզերքը:

Մեր միակ պատասխանն է նիւթապաշտութեան ես կամ և կը կամիմ:

Մեր իմաստասիրութեան համար միտքը մէկնակէտ ընդունելէ յետոյ, մենք տակաւին քանի մը խօսքեր պիտի ունենանք ըսելիք այս մասին, քիչ վերջ:

×

(1) Լաւագոյն է կրկին աչքէ անցնել նախորդ էջերու մէջ պարզուած Ֆլամարիոնի տեսութիւնն այս մասին, բազմատուօրէն մը ըրած ըլլալու և լաւագոյն տեսութիւն մ'ունենալու համար այս ուղղութեամբ: Ս. Կ. Ռ.

Փիլիսոփայութեան երկրորդ պատասխանը տրուած է համայնաստուածութիւնը (pantheism), երկրորդ՝ ոչ թէ ժամանակագրական տեսակէտով, որովհետեւ pantheism-ը ամենահին փիլիսոփայութիւններէն է, այլ որովհետեւ նիւթապաշտութենէ վերջ կուգայ տրամաբանական կարգով այն հաւատքը թէ Աստուած տիեզերքի մէջ է ճիշտ այնպէս, ինչպէս կեանքը ծառին մէջ է, թէ այս մեծ դրութիւնը որ մենք մեր չուրջ կը տեսնենք, ամբողջապէս զարգացած, կատարելագործուած դրութիւն մ'է, որուն համար իրաւացիօրէն կրնան ըսել շատեր:

— Այս տիեզերքը Աստուած է:

Մենք նկատի պիտի առնենք ամենաճիշդ ու ամենախիստ կերպով սահմանուած համայն աստուածութիւնը:

Իր ամենասեղմ առումին մէջ համայնաստուածեանին Աստուածը միտք մը չէ և միտք չունի: Անոր Աստուածը կամք չունի, ինքնագիտակցութիւն չունի, պարզապէս էութիւն մ'է, որ իր զարգացումը յառաջ կը տանէ համաձայն բուն իր դրութեան կատարելութեանը: Անոր Աստուածը անանձնական է:

Այս իմաստասիրական դրութեան պատասխանել այնքան հեշտ չէ, ինչպէս կրնայ ենթադրուիլ առաջին տեսութեամբ: Մարդկային ցեղի մտքին վրայ մեծ տիրապետութիւն մ'ունեցած է համայնաստուածութիւնը, և շատ մը խորունկ մտածողներ զայն ընդունած են իբր իրենց փիլիսոփայութիւնը:

Իր եղանակաւորուած ու բարեփոխուած ձեւին մէջ համաստուածութեան գաղափարը կրնայ շատ մօտ գալ ճշմարտութեան, սակայն զուտ համաստուածութիւնը սխալ մը կը գործէ երբ տիեզերքի մտքին կ'ընծայէ գոյութեան այնքան նեղ սահմաններ, կը զրկէ զայն գործնական, իրական ազատութենէ, իմացականութենէ և գոր-

ծուռեցութենէ, որոնց գոյութիւնը մենք մեր անձին մէջ իսկ կը նշմարենք:

Տիեզերքի մտքին համար անանձնականութեան վճիռը առաջին տեսութեամբ չառ ընդարձակ հայեացք մը կրնայ թուիլ, բայց երբ կը բաղդատենք ծառի մը կեանքը մարդու մը կեանքին հետ, այն ատեն կը հասկնանք անբնական սեղմութիւնը այն ըմբռնումին, զոր մեղի կը ներկայացնէ համաստուածեանը՝ Աստուծոյ նկատմամբ:

Ինչ ալ որ ըլլայ այդ միտքը, անոր մասին կազմուած այս տեսութիւնը սխալ է. մեղի համար անըմբռնելի է միտքը առանց ինքնագիտակցութեան ու կամքի, և մենք իրաւունք չ'ունինք ենթադրելու թէ այսպիսի բան մը կրնայ գոյութիւն ունենալ:

Չենք կրնար փաստել թէ ան գոյութիւն չ'ունի, սակայն համաստուածեանը փորձառութիւնով վճռուած հաւանականութիւններու միջնորդողը կ'անտեսէ, երբ պնդէ թէ Աստուած գոյութիւն ունի, կ'ապրի, բայց առանց ինքնագիտակցութեան կամ կամքի:

Երրորդ բացատրութիւնը կուտայ deismը:

Այս փիլիսոփայութիւնը կ'ընդունի Աստուծոյ գոյութիւնը իբրեւ անձնաւորութիւն և իբր Սրարիչը աշխարհի ու տիեզերքի, սակայն չընդունիր թէ մարդկային կեանքը ու գոյութիւնը կրնայ որ և է կապակցութիւն կամ յարաբերութիւն ունենալ այս Աստուծոյն հետ:

Deietին Աստուածը հեռակայ, բացակայ Աստուած մ'է: Այդ Աստուծոյն գոյութեանը հաւատարմութիւնը պատճառը deistը կը գտնէ տիեզերքի մէջ յայտնուած այն ապացոյցներուն մէջ, որոնք կը յայտնեն իրեն թէ կայ միտք մը, որ ստեղծեց այդ տիեզերքը առաջին անգամ:

Այս փիլիսոփայութիւնը այնքան տարածուած չէ,

սակայն մեծ տեղ գրաւած է ասիէ հարիւրաւոր տարիներ առաջ Անգղիոյ մէջ ապրող կարգ մը Գրիստոնեայ առաջնորդներու մտքին մէջ:

Իբր իմաստասիրութիւն և իբր կեանքի բացատրութիւն Deismը նիւթապաշտութենէն շատ քիչ կը տարբերի:

Ինծի համար այնքան մեծ կարեւորութիւն չունի թէ նիւթը և ուժը, որոնք կը տիրապետեն իմ շուրջս, առաջին անգամ ստեղծուած են կամ գոյութիւն ունեցած առանց արարչագործութեան, որքան որ ես համոզուած մնամ թէ այդ Սրարիչը հիմայ տիեզերքի մէջ չ'իշխէր կամ չ'գործէր:

Deismը համաստուածութեան ծայրահեղութիւնը, և մասնաւոր ուսումով մը, մասնաւոր հակադարձ ըմբռնողութիւն մը, յեղափոխութիւն մ'էր այդ փիլիսոփայութեան դէմ: Սակայն ան համաստուածութեան սխալ կողմերը մերժելու ատեն մերժած է նաև անոր մէջ պարունակուած ճշմարտութիւնը և դարձած է մեռած փիլիսոփայութիւն մը:

Չորրորդ փիլիսոփայութիւնը երկաստուածութիւնն (dualism) է: Նախապէս սակայն անհրաժեշտ կը սեպենք յայտարարել թէ երկաստուածութեան գաղափարը երբեք ամբողջապէս ընդունուած և մտացի ու գոհացուցիչ կերպով մը զարգացուած դրութիւն մը եղած չէ այնպիսի անձնաւորութիւններու կողմէ որոնք կարող էին հիմնել իմաստասիրական դրութիւն մը:

Կրկնաստուածութիւնը իր ամէնէն զօրաւոր հիմը գտած է անոնց մէջ որոնք չեն կրցած հասկնալ բնական օրէնքը և այդ պատճառով խաբուած են աշխարհի մէջ երեւութապէս գոյութիւն ունեցող հակասութենէն ու կատաղի պայքարէն:

Կրկնաստուածութիւնը այն իմաստասիրութիւնն է որ կը պնդէ թէ հոգեկան երկու ուժեր կան որոնք կը տիրեն այս աշխարհի վրայ, բարիի և չարի զօրութիւնները, թէ այս երկուքը իրարու հետ տեւական պայքարի մէջ են, և երբեմն մին ու երբեմն միւսը կը յաջողի աշխարհի պատմութեան մէջ մասնաւոր գէպը մը յառաջ բերելու կամ կառավարելու: Կրկնապաշտը կրնայ յուսալ թէ վերջապէս չարին ուժերը պիտի պարտուին, սակայն պէտք է աւելցնել որ անոր իմաստասիրութեան խարխիւրը կը կազմեն հետեւեալները, թէ չարին ուժերը գերազանցապէս զարգացած են և մասնաւոր տեսակէտով մը՝ բարիի ուժերուն հետ հաւասար աստիճանի վրայ կը գտնուին:

Կրկնապաշտութեան վարկածը իր ամենազօրաւոր փաստը կը գտնէ աշխարհի վրայ գտնուող չարի մեծ առեղծուածին մէջ:

Ինչո՞ւ որ և է չար բան կը նշմարուի աշխարհի մէջ, եթէ աշխարհ կը կառավարուի բարի Աստուծոյ մը կողմէ:

Կրկնաստուածութիւնը իր զօրեղ կռուանն ունեցած է Քրիստոնէութեան մէջ: Շատ մը Քրիստոնեայ իմաստասէրներ հին ժամանակներէ սկսելով, կրկնաստուածեաններ եղած են, և գտնուած են այնքան յառաջացած կրկնապաշտ քարոզիչներ, որոնք աւելի շատ հաւատացած են սատանային քան Աստուծոյ:

Սակայն տիեզերքի զբաղեցնող իրողութիւններուն մտացի ուսումնասիրութիւնը մեզի կը ցուցնէ թէ կրկնաստուածութեան վարկածը չի կրնար ճշմարիտ ըլլալ: Տիեզերքը մէկ է: Իր զարգացումը ներդաշնակ եղած է, և իր յառաջդիմութիւնը հիմայ ալ կատարելապէս ներդաշնակ է, բացառութեանէ մը զատ, որ մարդկային նկարագիրն է, և այդ նկարագիրը շատ աւելի դիւրութեամբ կրնայ մեկնուիլ մարդկային անհատականութեան խարխիւրն՝ քան չար արարչի մը հիմին վրայ:

Կրկնաստուածութիւնը գիտունին փիլիսոփայութիւնը չէ:

×

Ամենէն վերջը տրուած պատասխանը այս հարցումին, որուն վրայ պիտի կեդրոնացնենք մեր ուշադրութիւնը միւս բոլորէն աւելի, աստուածաբանութիւնը կամ միաստուածութիւնն է (theism): Բայց անոր քննութեան սկսելէ առաջ պէտք է գիտնալ թէ theismը (Աստուածեանութիւնը) այնպիսի եզր մը կամ սահման մ'է որ իր մէջ կը բովանդակէ իմաստասիրական բազմաթիւ ու զանազան մեկնակէտեր:

Սակայն theismի հիմնական գաղափարն այն է թէ տիեզերքի ետեւ ու անոր մէջ, մէկ ծայրէն մինչև միւսը գոյութիւն ունի անձնաւորեալ հոգի մը, զոր Աստուած կը կոչենք, թէ տիեզերքը կարգաւորուած, կանոնաւոր դրութիւն մ'է իր խնամքին ներքեւ, թէ մարդկային կեանքը իր խորհուրդի մէկ արտայայտութիւնն է, իր նպատակին համաձայն զարգացած և իրմով անձնապէս՝ կառավարուած, թէ այս Աստուածը որ և է կերպով զատուած չէ տանէ այս մեծ դրութիւնը որ մենք կը կոչենք տիեզերք:

Տիեզերքի ուսումնասիրութեան մէջ մենք արդէն նկատեցինք կարգ մը պատճառներ որոնք կ'առաջնորդէին մեզ հաւատալու թէ գոյութիւն ունի այսպիսի էակ մը: Մարդկային անհատականութեան ուսումնասիրութեան միջոցին մենք գտանք անձնաւորեալ գոյացութեան մը հաւանականութիւնները և theismը կը հաստատէ թէ Աստուած անձնաւորեալ էակ մ'է:

Իր անձնաւորութեան և տիեզերքի հետ իր յարաբերութեանը նկատմամբ theism-ի ըսելիքները շատ ընդարձակ տեղ մը կը գրաւեն: Theism-ը (Աստուածադաւանութիւն) գործնականապէս կրնայ բովանդակել բոլոր այն ճշմարտութիւնները որոնք կը պարունակուին թէ համայնաստուածութեան և թէ deism-ի մէջ:

Այս ճշմարտութիւններուն մէջ Աստուծոյ նկատմամբ եղած մասը երկու կարգի կրնանք բաժնել, նախ, Աստուած աշխարհի ու տիեզերքի մէջ է (immanent), այսինքն, աշխարհի ու տիեզերքի ամբողջ ընթացքին մէջ Ան գործօն է և ինչ որ մենք բնական օրէնք կը կոչենք, պարզապէս իր կամքին ունակութիւնն է, նաև նիւթական գոյութեան ամբողջ սահմանին մէջ չի պատահիր երբեք որ և է բան որ արտայայտութիւնը չըլլայ իր խորհուրդին և կամ յառաջ չտանէ զայն: Զգողութեան օրէնքը, մաթեմատիքի, շարժման, լոյսի, ելեքտրականութեան, ինչպէս նաև աճումի, կեանքի, գիտակցութեան, իմացականութեան օրէնքները բոլորն ալ իր յարադրեցիկ խորհուրդին ու կամքին նիւթական ձեւերու մէջ յայտնագործութիւններն են պարզապէս, և գիտունը սկսած է մերձենալ այն կէտին, ուր ան պիտի կրնայ հաւատալ թէ նիւթը ինքնին վերածուած իր ամենապարզ եղբերուն, կրնայ ցուցուիլ կամ նկատուիլ պարզապէս իբր Աստուծոյ մտքին մէկ գործունէութիւնը:

Երբ հիւշները, որոնք անբաժանելի նկատուած էին, այոններու (ion) կը վերածուին, և այոններն ալ ապացուցուած է որ ինքնին գոյութիւն չունին, այլ ուժի պարզ ցուցումները կամ յայտնութիւններն են, ուրեմն, շատ կարճ միջոց մը միայն կը մնայ գիտունին հաւատքը առաջնորդելու այն դիտակէտին, ուրկէ ան պիտի տեսնէ թէ նիւթը պարզապէս արտայայտութիւնն է Աստուծոյ մասնաւոր խորհուրդներուն:

Հիմայ չենք կրնար ըմբռնել այս խորհուրդը, և սակայն աս այն գիծն է որուն վրայ ամենասուր մտածողները ինչպէս նաև ամենէն զգուշաւոր և ուշադիր փորձողները հետազոտութիւններ կը կատարեն նիւթին իրական գոյութիւնը ճշդելու համար:

Մինչև հոս մենք համաստուածեանին տեսակէտով զբաղած ենք: Համաստուածեանին հետ մենք ալ կ'ըսենք թէ բոլոր այս բաները որ մենք մեր շուրջը կը տեսնենք, Աստուծոյ գործունէութիւնն են, և ոմանք կրնան նոյն իսկ աւելի առաջ երթալ յայտարարելու թէ, այս ամէնը որ մենք կը տեսնենք, Աստուած է:

Սակայն Աստուածեանը (theit) Աստուծոյ վերաբերմամբ եղած ճշմարտութիւնը կը տեսնէ նաև ուրիշ տեսակէտէ մը: Ընդունելէ վերջ թէ Աստուած աշխարհի մէջ է (immanent), ան կ'աւելցնէ տակաւին թէ Աստուած նաև աշխարհէն դուրս կամ անկէ վեր ալ գոյութիւն ունի, թէ Ան սահմանափակուած չէ այս տիեզերքին մէջ այլ թէ Անոր գոյութիւնը տիեզերքէն բարձր կամ աւելի է, ինչպէս մարդուն միտքը իր մարմնէն աւելի է:

Նախորդ բանախօսութեան մը մէջ մենք ըսինք թէ մարդուն ինքնագիտակցութիւնը և անհատականութիւնը զինք այնպիսի զիրքի մը վրայ կը դնեն, ուր ան կրնայ խօսիլ իր մարմնին, ուղեղին, մտքին վրայ, և յետոյ այս բոլորը տարագրելէ կամ անդիտանալէ վերջ կրնայ ըսել « Ես եմ: »

Նոյն կերպով, շատ մը բաներու մէջ, աստուածեանը կը պնդէ թէ Աստուած կը նայի այս աշխարհին՝ իբր իր մարմնին վրայ, զայն կառավարող օրէնքներուն կը նայի, իբր իր խորհուրդներուն, կրնանք ըսել, իբր իր մտքին: Եւ տակաւին, աստուածեանը կ'աւելցնէ իր փիլիսոփայութեան ամենահիմնական ճշմարտութիւնը, թէ Աստուած այս բոլորը անտեսելով, այս բոլորէն վեր՝ կրնայ ըսել,

«Ես եմ,» այսինքն, Աստուծոյ անձնաւորութեան ինքնագիտակցութիւնը, ինքնադործօնութիւնը աստուածանին համար հիմնական ճշմարտութիւն մ'է:

×

Այս հինգ փիլիսոփայութիւններէն ո՞րը ամենէն մօտ կուգայ բացատրելու բոլոր այն իրողութիւնները որոնք գիտական հետազօտութիւններն ու մարդկային փորձառութիւնը մեր առջև կը պարզեն:

Բոլոր այս իմաստասիրութիւններուն շուրջ կատարուած ուշադիր և անկողմնակալ ուսումնասիրութիւն մը և բաղդատութիւն մը, նմարը ոչ թէ միայն պիտի դարձնէ Աստուածադաւանութեան (theism) կողմը, այլ նաև դայն պիտի ցուցնէ իբր համապարփակ ճշմարտութիւն: Տիեզերքի համար տրուած միւս բացատրութիւններէն և ոչ մին բոլոր իրողութիւններուն կը պատշաճի: Նիւթապշտութիւնը միակողմանի է, համայնաստուածութիւնը, մեր մտքերուն մասին նշմարուած իրողութեանց կը հակառակի, deism-ը (բացակայ Աստուծոյ գաղափարը) կեանքի առեղծուածներէն և ոչ մին կը լուծէ, կրկնաստուածութիւնը հակա-գիտական է, սակայն աստուածեանութիւնը (theism) կը շօշափէ ամէն կէտ և գոհացուցիչ կերպով կը պատասխանէ բոլորին:

Ինչ է աստուածեանին Աստուածը: Աստուածեանը ո՞րքան ծանօթութիւն կրնայ ունենալ Անոր մասին:

Մինչև հիմայ տրուած ապացոյցներէն զիտենք թէ նախ. Աճ անսահման զօրութիւնն է: Եթէ տիեզերքը իր խորհուրդին արդիւնքն է, ուրեմն որ և է նիւթական գոյութիւն չի կրնար սահմանափակել իր գործունէութեան անսահման կարեւորութիւնները: Theism-ը (աստուածեանութիւնը) իրաւունք ունի հաւատալու թէ Աստուած ունի գոյութիւն մը այնքան բարձր մարդկային գոյութենէն, ո-

րուն պատճառով կրնանք նկատել զինք իբր անսահման ուժի և զիտութեան տէր էակ մը:

Հրաշքներ, որոնց մասին երկարօրէն պիտի խօսինք քիչ վերջ, Աստուածեանին համար անկարելիութիւններ չեն, այն պարզ պատճառով որ բնական օրէնքները, որոնց հետ հաշտ չեն երեւնար անոնք, ուրիշ բան չեն, բայց կ'իթ ոչ Աստուծոյ կամքին արտայայտութիւնը:

Երկրորդ, աստուածեանը կ'ընդունի թէ Աճ ինքնագիտակից և ինքնաբարձ, ինքնագործօն է, թէ իր գործունէութիւնը մեքենական չէ այլ կը կառավարուի իր կամքով:

Թերևս ասոր համար տրուած փաստը բաղդատաբար՝ աւելի տկար թուի, քանի որ կը տեսնենք բացարձակ միօրինակութիւն և մեքենական ճշգրտութիւն տիեզերքի ընթացքին մէջ: Սակայն երբ ընդունինք թէ Աստուած է այս տիեզերքին Սկիզբն ու Արարիչը, այն ատեն կը տեսնենք թէ մ'ըքան հակասական պիտի ըլլար ենթադրել թէ մարդուն անհատականութիւնը, որ ինչպէս տեսանք, ինքնագիտակ ու ինքնադործօն է, աւելի մեծ ու աւելի կատարեալ է քան Աստուծոյ անհատականութիւնը, Որուն սակայն արարածն ենք մենք: Ուրիշ խօսքով, մենք կը պնդենք թէ Աստուած անձ է, որովհետև մենք անձեր ենք, և չենք կրնար ըմբռնել այսքան մեծ միտք մը, իր գործունէութիւններուն մէջ աւելի սահմանափակուած քան այն միտքը որ ինք ստեղծած է:

Երրորդ, theism-ը կը յայտնէ թէ Աստուած բարի է:

Այս հաւատքին հիմը, բացարձակօրէն իմաստասիրական տեսակէտէ մը, այն է թէ, անհատականութիւնը կը պարունակէ նկարագիր: Եթէ անձ մը իր կամքին համաձայն գործելու ուժն ունի, այդ գործողութիւնը կամ բարի կամ չար ըլլալու է: Քանի որ իրմէ զուրս պարագաներ գոյութիւն չունին զինք սահմանափակելու և ստիպելու գործել այսպէս կամ այնպէս, ուրեմն իր նկարա-

գիրը բացարձակապէս բարի և կամ բացարձակապէս չար ըլլալու է։ Ուրիշ խօսքով, իր կամքին վրայ ճշող արտաքին վիճակներ չկան, որոնց հետեւանքով իր կամքը ստանար համաձայնութեան ձև մը իր բաղձացածին ու ըլլալ կրցածին միջև։ Եւ եթէ Աստուած կամ բարի է կամ չար, այլեւս դժուար չէ այս երկուքին մէջ ընտրութիւն մ'ընել։

Տիեզերքի ամբողջ ձգտումը, գեղեցիկին զարգացումը բոլոր դարերու միջոցին, այս բովանդակ գրութեան բարեշրջութիւնը, որ մարդուն մէջ իր բարձրագոյն աստիճանին հասած է, այս բոլորը բարի են։

Չարը կամ չարութիւնը որ մեր շուրջ կը տեսնենք շատ աւելի գիւրութեամբ կրնանք մեկնել ամբողջապէս բարի Աստուած մը հիմնակէտ ընդունելով, իսկ հակառակը, բարութիւնը չար Աստուծով մը մեկնել, պիտի ըլլար ապարդիւն փորձ։

Մեր շուրջ տեսնուող չարութիւնը անշուշտ մեծ առեղծուած մը կը կազմէ, բայց որ և է մէկուն համար, որ կ'ընդունի չար Աստուած մը բացարձակապէս անմեկնելի պիտի մնայ տիեզերքի պատմութեան մէջ բարիին սքանչելի զարգացումը։

* * *

Հոս Քրիստոնէութեան նկատմամբ մեր իմաստասիրական ասպացոյցներու ուսումնասիրութիւնը պիտի վերջացնենք։

Բովանդակ գիտութեան ուսումնասիրութիւնը մեզի կը յայտնէ միտք մը, մարդուն ուսումնասիրութիւնը մեզի կը յայտնէ անհատականութիւնը, անձնաւորութիւնը։ Եւ երբ կը դառնանք հարցնելու թէ ի՞նչ է այս միտքը և այս անհատականութիւնը, մարդոց կողմէ տրուած բոլոր պատասխանները կը մնան անզոհացուցիչ, բացի այն վար-

դապետութենէն, որ աստուածեանութիւն (theism-թէիզմ) կը կոչենք, որը սակայն իր ընդարձակ շրջանակով և կեանքի հետ ունեցած պատշաճութիւնովն ու նպատակաշարմարութիւնովն իրապէս ոչ աւելի և ոչ պակաս է այն վարդապետութենէն, որ Յիսուս Քրիստոսի կողմէ ուսուցուած էր։

Հիմայ մեր ուշադրութիւնը պիտի դարձնենք իր կեանքին և ուսուցումներուն։

Բ. Մ Ա Ս

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՊԱՑՈՅՑՆԵՐ

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ I.

Հիմայ ուշադիր ու խղճամիտ ուսումնասիրութիւն մը պիտի կատարենք այն սպացողիցներուն շուրջ որոնք մեզի կը յայտնեն ճշմարտութիւնը Քրիստոսի յայտարարութեան, թէ ինք մասնաւոր ներկայացուցիչն էր Աստուծոյ :

Այս ուսումնասիրութեան առաջին մասին մէջ տեսանք զուտ իմացական ու բնական տեսակէտներէ յառաջ եկած այն պատճառները, որոնք մեզ կը ջանալին համոզել թէ ինչո՞ւ պէտք է որ հաւատանք մեծ, իմաստուն ու բարի Աստուծոյ մը գոյութեան :

Բոլոր այն բաները որոնք սղօտակի արտայայտած ենք այս ուսման ընթացքին մէջ, մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի կողմէ ուսուցուած են յատկօրէն, զբաղանքօրէն, պարզ կերպով : Մեզի կը մնայ հետեւաբար ճշդել թէ իր սորվեցուցած այս ճշմարտութիւնները, ինչպէս ինք կ'ըսէր, արդեօք ուղղակի Աստուծոյ կողմէն կ'ուսուցանէր :

Այս ուսումնասիրութիւնը յառաջացնելու ատեն մենք չպիտի փորձենք Քրիստոսի բնագիտական բնութեան շուրջ աստուածաբանական քննութեան մ'սկսիլ :

Անոր մարդեղութիւնը բացատրել մեր ներկայ աշխատութեան սահմանէն դուրս կը մնայ : Մենք պիտի ջանանք հարցը երեւան բերել իրր զուտ պատմական իրողութիւն-

ներու հարց մը, և պիտի փորձենք պատասխանել այն հարցումին զոր Քրիստոս ինք մէջտեղ դրաւ իր վարդապետութիւններուն վերաբերմամբ, «ես ինքնիրմէս թէ Աստուծոյ կողմէն կը խօսիմ»:

Այս հարցումին շուրջ մեր գտնելիք պատմական ապացոյցները գրեթէ ամբողջովին կը պարունակուին այն չորս գրքերուն մէջ, որոնք սովորաբար կը կոչենք «Չորս Աւետարաններ»:

Հնութեան միւս գրքերուն կողմէ շատ քիչ մաս մը միայն աւելցուած է, բայց իրականապէս, Յիսուսի այս աշխարհի վրայ ապրած կեանքին ամբողջ պատմութիւնը կը պարունակեն այս չորս գրքոյկները, որոնք Մատթէոսի, Մարկոսի, Ղուկասի և Յովհաննէսի անունները կը կրեն:

Այս չորս գրքոյկներու տուած վկայութիւններուն ուսումնասիրութեանն անցնելէ առաջ, գիտական ոգին կամ ուղղութիւնը կը պահանջէ մեզմէ նախ ճշգիւ անոնց վաւերականութիւնը, վստահելութեան փաստերը:

Այս հարցին կրնանք նայիլ զանազան տեսակէտներէ: Նախ, կրնանք հարցնել, արդեօք այս գրքերը գրուեցան այնպիսի ժամանակ մը երբ մարդիկ կրնային յիշել Յիսուսի կեանքը: Երկրորդ, կրնանք քննել բուն իսկ գրքերը, ինչպէս օրէնագէտ-փաստաբան մը կը հարցաքննէ իր վկան կամ ականատեսը, գիտնալու համար թէ կա՞յ արդեօք որ և է բան մը, որ խարդախութեան մը տպաւորութիւնը կուտայ: Ասով պիտի ճշդենք թէ գիրքերը արդեօք միայն մակերեսաբար թէ իրապէս մեղի կուտան ճշմարիտ պատմութեան կամ իրայայտութեան մը տպաւորութիւնը:

Անդրադառնալով առաջին հարցին, գրքերու թուականին, այս մասին որ և է ակնարկութիւն կամ յիշատակութիւն չենք գտնել գրքերուն իրենց մէջ: Ա-

նոնցմէ երկուքը, Մատթէոսի և Յովհաննէսի աւետարանները կը կրեն անունները այն մարդոց, որոնք կ'ըսուի թէ յիշատակուած շատ մը դէպքերուն ականատեսները եղած են:

Միւս երկուքը, Մարկոսի և Ղուկասի աւետարանները կը կրեն անունները այն մարդոց, որոնք, որքան որ գիտենք, ականատեսներ եղած չեն, այլ իրենց արձանագրած իրողութիւնները ուրիշներէ հաւաքած են, որոնց արժանահաւատութեանն ու ճշմարտութեանը սակայն իրենք բացարձակապէս հաւատացած էին:

Պարագային ներկայ բնաւորութիւնը շատ կարեւոր կը դարձնէ մեզի համար ստուգել թէ այս գիրքերուն հեղինակները յիշատակուած դէպքերուն ո՞րքան մօտ էին ժամանակով: Եթէ անոնք այդ գրքերը գրեցին այնպիսի ժամանակ մը երբ արձանագրուած դէպքերը ամբողջ հասարակութեան մտքին մէջ թարմ էին, այդ պարագային մենք երկու պատճառներ կ'ունենանք ենթադրելու թէ իրենց պատմութիւնները իրականապէս ճշմարիտ էին. նախ, որովհետեւ անոնք այդ պարագային կրնային ունենալ բազմաթիւ միջոցներ՝ իրենց կարեւոր նկատած խնդիրներուն և դէպքերուն մասին իրական ծանօթութիւններ հաւաքելու և երկրորդ, իրենց գործերուն մէջ ճշմարտութեան հակառակ գտնուած որ և է՝ պատմուածք կամ արձանագրութիւն իսկոյն կրնար գիտցուիլ և ժխտուիլ այնպիսի անձերու կողմէ որոնք իրենցմէ աւելի ընդարձակ ու ճիշտ ծանօթութիւններ ունէին այդ խնդիրներուն կամ դէպքերուն մասին:

Միւս կողմէ, եթէ կարենանք ստուգել թէ Յիսուսի մահէն դար մը կամ աւելի երկար ժամանակ վերջ միայն գրուեցան այդ գիրքերը, այդ պարագային գիրքերը պիտի ունենան նուազ կարեւորութիւն ու արժէք, իբր վկայութիւն: Որովհետեւ փորձառութիւնն ու պատմութիւնը մեղ-

ցոյց տուած են այդպէս ուշ գրուած գրքեր, որոնք հասարակութեան ներկայացուած են իբր իրականութիւններու պահարան, և որոնք թէև յայտնի ու բացորոշ կեղծիքներով ու ստուգիւններով լի՝ տակաւին կրցած էին խաբել իրենց ժամանակակից մարդերը:

Թուականի հարցն ուրեմն, առաւելապէս կարեւոր հարց մըն է:

Որ և է գրքի թուականը ճշգրիտ չափ մը միջոցներ կան, ինչպէս՝ լեզուն, ժամանակակից դէպքերու յիշատակութիւնը կամ անոնց մասին եղած ակնարկութիւնները, աշխարհագրական անունները և գրքերուն մէջ գտնուած ուրիշ ցուցումներ կամ երեւոյթներ մեզի կը նպաստեն զիրենք թուագրելու գործին մէջ:

Բայց ասոնցմէ աւելի կարեւոր ու գոհացուցիչ ապացոյցներ պէտք է գտնուին արտաքին վկայութիւններու կամ ապացոյցներու մէջ: Ուրիշ հեղինակներու գործերուն մէջ գտնուած կոչումները, աւելուած այդ գրքերէն, ուրիշ գրքերու մէջ գտնուած ակնարկութիւններն ու արձանագրութիւնները անոնց մասին, և կամ անոնց ընդունուած ու տարածուած ըլլալը, ժամանակակից ժողովուրդին մէջ, ընդհանրապէս նկատուած են իբր լաւագոյն փաստեր՝ հաստատելու թէ այդ գրքերը գոյութիւն ունէին այն ատեն երբ իրենց մասին եղած ապացոյցները կը գրտնուէին⁽¹⁾:

(1) Վաւերական ապացոյցներով և զուտ գիտական ուղղութիւնով, գործիս Պատ. հեղինակը, հետեւողաբար Տր. Ֆիշըրի «Քրիստոնէութեան Ապացոյցներ» գործին մէջ պարզուած պատմական համոզիչ փաստերուն, կը շանայ հաստատել, բայց առ քաջ ու զրուծեալականօրէն յառաջանալով, թէ անոնք, այդ չորս աւետարանները գրուած են առաջին դարուն մէջ և Յ. Տ. 70 թուականէն առաջ: Այս մասին տրուած ապացոյցներուն մեծամասնութիւնը առաջինը կը կազմէ, յետոյ կուգան ներքին ապացոյցները: Բաւական երկար են այս երկու ուղղութիւններով տրուած փաստերը, որոնք

Այս չորս աւետարաններու նկատմամբ ըստաճներն իրենց կարեւորութիւնն ունին, ոչ թէ այն պատճառով որ անոնք կը հաստատեն ճշմարտութիւնը այս մասնաւոր գրքերուն, այլ որովհետեւ անոնք կը ցուցնեն թէ ի՞նչ էր առաքեալներու միաձայն վկայութիւնը Յիսուսի կեանքին նկատմամբ: Աւետարաններու մէջ գրուած պատմութիւնը թէև մասնաւոր կէտերու մէջ մէկէն միւսը կը տարբերի, բայց էապէս մէկ պատմութիւն մ'է:

Առաքեալներու ժամանակ Յիսուսի կեանքին նկատմամբ մէկ գաղափար միայն կար, և այդ՝ աւետարաններու մէջ արտայայտուած գաղափարն է:

Յիսուսի կեանքին բոլոր էական երեւոյթները մէկ պատկերի մէջ ներգաշնակօրէն իրարու միացած են: Այդ պատկերը, մեր ուսման հիմնական առարկան է: Այդ պատմութիւնը ճշմարիտ է, մենք տեսանք թէ այս է առաքեալներու վկայութիւնը:

Առաքեալները վստահելի էին:

Որ և է գրութեան կամ պատմութեան ճշմարտութեան շուրջ երեք աստիճանի հաւանականութիւններ կան, 1. Թէ ան ճշմարիտ է, 2. Գրողը սխալած կամ խաբուած է, և կամ, 3. Գրողը կը ջանայ խաբել:

Գառնալով հիմայ աւետարաններուն, երբորդ հաւանականութիւնը, նպատակաւոր խաբէութեան պարադան

հեղինակը կ'ընդունի թէ գոհացուցիչ են ու բաւական զօրաւոր: Ի՞նչ նպատակաւոր կերպով զանց կ'ընենք առ այժմ այդ մասը, նկատելով թէ միտաբանները զբաղեցնող զխաւոր հարցերէն չէ՛ ան, և աւետարաններու թուականին ու հարազատութեան վստահելու խնդիրն ալ, առ այժմ առանց վիճաբանութեան ընդունուած է արդէն ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ հեղինակը պիտի ուզէր տեսնել այդ ապացոյցներուն ընթերցումէն վերջ, երբ ժամանակի պահանջը նկատենք, մենք զիրութիւնը պիտի կրնանք ունենալ հրապարակ հանելու այդ մասը, առանձնապէս, և կամ յարակից կարեւոր Ս. Կ. Թ.

որ և է կերպով կարելի չէ պաշտպանել և այս ենթադրութեան առիթ տուող ամենափոքր պարագայ մ'իսկ կարելի չէ գտնել:

Աշակերտները իրենց պատմութիւնները կը գրեն խիստ պարզ և յիփշտակ: Անոնք կը պատմեն նոյն իսկ այն իրողութիւնները որոնք իրենց համար աննպաստ են ու անպատուաբեր, անոնք հարազատ արձանագրողը եղած են ժամանակակից դէպքերու: Անոնք ընթերցողը մասնաւոր բանի մը հաւատացնելու համար ճիգեր թափելու երեւոյթը չունին: Նոյն այս մարդիկը պարտաւորուած էին իրենց ուսուցածներուն պատճառով ամէն բան կորսնցնել և ոչինչ չ'չափել: Սուտի համար այսքան զոհողութիւն... անկարելի է:

Եթէ իրենց սորվեցուցածը աւելի բարձր չէր քան այս աշխարհի իմաստութիւնը. ինչպէս Պողոս կ'ըսէր, ուրեմն իրենք ուրիշ ամէն մարդէ աւելի եղկելի էին: Մարդիկ, որոնք յօժար էին տալ իրենց բոլոր ունեցածները և նոյն իսկ յօժար՝ մահուան դատապարտուելու իրենց տուած վկայութիւններուն համար, անկարելի էր որ նպատակաւոր կերպով սուտ մը յերկրած ըլլային:

Ուրեմն կ'անցնինք հետեւեալ հարցումին. — արդեօք իրենք խաբուած չէին:

Աշակերտներու ձեռնհասութեան, Յիսուսի կեանքին սովորական դիմերը և կանոնաւոր դէպքերը ճշտօրէն արտայայտելու կարողութեան մասին որ և է կասկած արտա-յայտուած չէ: Եւ իրօք, անոնք իրենց գրութիւններուն մէջ չափազանցօրէն զգուշ և ճիշտ գտնուած են: Իսկ այս երկրորդ հարցումին իրական առիթը կը ներկայանայ այն իրողութեան մէջ թէ անոնք արձանագրած են հրաշքներ:

Երբ մէկը ինծի կը պատմէ հրաշքի մը պատմութիւնը, զիս հաւատացնելու համար, պէտք է որ ան ներկայացնէ

ինծի նաև արտակարգ հանգամանքով, ամենացայտուն ու համոզիչ փաստեր:

Աշակերտները Յիսուսի հրաշքներուն նկատմամբ խաբուածներ էին:

Հո՛ս կը կայանայ վերջին յենակէտը քննադատներու, հոս աւետարաններու ճշմարտութեան մասին տարակուսողները իրենց առջև պիտի գտնեն ամենամեծ դժուարութիւնը:

Մենք հետեւաբար մեր ուշադրութիւնը պիտի դարձնենք լրջօրէն զբաղելու հրաշքներու հարցով: Բայց նախապէս ըսենք թէ հրաշքները Յիսուսի կեանքին սովորական դէպքերէն ու երեւոյթներէն անջատելու համար, ոմանց կողմէ եղած փորձը յուսալից փորձ մը չէ, որովհետեւ, հրաշքները ընդհանուր պատմութեան հետ խիստ սերտօրէն միացած են, այնպէս որ եթէ մենք անջատենք հրաշքներու պատմութիւնը իրենց հետ վերաբերութիւն ունեցող դէպքերէն ու հատուածներէն, մնացածը պիտի կազմէ շատ անզոհացուցիչ կմակը մը միայն: Ասկէ զատ. եթէ հրաշքներու պատմութեան ճշմարիտ ըլլալը չ'ընդունուի, պատմութեան մնացեալ մասերուն հաւատարու բաւականաչափ պատճառներ չեն մնար:

Հիմայ Յիսուսի հրաշքներուն ընդհանուր հարցին դառնալու ասան, հետեւեալ երկու հարցումներուն մէջ զրոնուող մեծ տարբերութիւնը պէտք չէ մոռնալ, նախ քեհրաւ մը կրնա՞յ պատահիլ, երկրորդ, Յիսուսի ապրած միջոցին հրաշքներ տեսիլ ունեցա՞ն:

Այս երկու հարցումներուն իրարու հետ շփոթուիլը խնդրին տուած է դժուար-լուծելի հանգամանք մը:

Առաջին հարցումին նիւթապաշտը (materialist) պարզ կերպով կը պատասխանէ, ո՛չ: Այսպէս կը պատասխանէ նաև deistը և pantheistը (համայնաստուածեանը):

Բայց theistic (աստուածեանական) փիլիսոփայութիւնը

որ կ'ընդունի Աստուծոյ տիեզերքին մէջ ու նաեւ անկէ վեր, անկէ բարձր ըլլալը, չի կրնար ընդունիլ այս ժրխատումը: Աստուածեանի մը համար տեսականօրէն հրաշքները կրնան պատահիլ: Որքան ալ որ անհաւանական է հրաշքը, տակաւին անկարելի չէ:

Երկրորդ քայլ մը, որ շատ մը մտքերու համար օդատար ու նպատաւոր է, փաստելն է թէ հրաշք մը ոչ թէ միայն կարելի է այլ և հաւանական է:

Յիսուսի հրաշքներուն նպատակը զԱստուած մարդոց յայանելն էր: Այդ յայտնութիւնը ճշմարտապէս կարեւոր էր: Մարդիկ կարօտ էին, Աստուած մարդասէր էր: Այս պատճառով հաւանական էր որ Ան միջամտէր և ուշադրաւ ու ցայտուն միջոցներով աշխարհի ուշադրութիւնը իր ճշմարտութեան դարձնէր:

Հրաշքները բնական արտայայտութիւնն էին Աստուծոյ Ինքզինք մարդկութեան յայանելու գերազոյն փափաքին՝ այն ատեն՝ երբ մարդիկ իրենց ամենակարօտ վիճակին մէջ կը գտնուէին:

Այս բոլորէն վերջ սակայն, ամենամեծ դժուարութիւնը կը կայանայ ասպացոյցանելուն մէջ թէ իրապէս որ և է հրաշք պատահած է:

Ընդունելով հանդերձ թէ հրաշքները ոչ միայն կարելի, այլ և հաւանական են, տակաւին շատ դժուար է համոզել մարդ մը թէ այս ինչ մասնաւոր հրաշքը իրողութիւն մ'էր:

Հոս պէտք է գիտնալ թէ որ և է մասնաւոր հրաշքի ասպացուցութիւնն ինքն իր մէջ անբաւական է որքան ատեն որ չընդունինք Յիսուսի յարութիւնը:

Ասով սակայն խնդիրը չի վերջանար: Յիսուսի հրաշքները կողմացած, մէկուսացած սքանչելիքներ չէին: Անոնք իր կեանքին առէջն ու դայն ծածկող թեկերն են: Կոյրին բժշկուելուն դէպքը չէ մեղի համար կարեւորութիւն ու-

նեցողը, այլ այն իրողութիւնը թէ Յիսուս այնպիսի մարդ մ'էր որ կոյրը բժշկեց:

Հինգ հազարին կերակրուիլը ինքն իր մէջ շատ քիչ կարեւորութիւն ունի, բաղդատելով այն իրողութեան հետ թէ Յիսուս անունով մարդ մը կար որ այսքան դարմանալի բաներ կրնար ընել: Եւ առաքեալներու վկայութիւններն այս մասին շատ յստակ ու համոզիչ են, թէ իրօք Յիսուս այսպիսի մարդ մ'էր:

Առանձին հրաշք մը ստուգել, անոր իրականութիւնը հաստատել դժուար է, բայց երբ բոլոր Յիսուսը ճանչցողները կը միանան վկայելու թէ ան հրաշագործ մ'էր, երբ մեր ունեցած բոլոր վկայութիւնները, նոյն խի իր թշնամիներուն կողմէ, այս կէտին մէջ համաձայն են, երբ ժամանակակից հազարաւոր այրեր ու կիներ կը հաւատան թէ ան հրաշագործ մ'էր, որոնք նոյն ատեն պատրաստ էին իրենց հաւատքին համար մեռնիլ, և մասնաւորաբար, երբ այդ հրաշագործ կեանքը Քրիստոնէական եկեղեցիի հիմնարկութիւնով յառաջ կը բերէ ամենէն դարմանալի շարունակութիւնով մէջ. երբ բոլոր այս փաստերը կը ժումը պատմութեան մէջ. երբ Յիսուսի կեանքը իրապէս հրաշալի միանան ցուցնելու թէ Յիսուսի կեանքը իրապէս հրաշալի կեանք մ'էր, հակաբնական, ոչ-գիտական ու նախապաշարումի հետեւանք պիտի ըլլար տակաւին սնդիկ թէ Անոր կեանքին մէջ հրաշքներ չկային:

Յիսուսի նկարագիրն ու անհատականութիւնը բացարձակապէս վեր, եզական դիրքի մը վրայ կը կենան, և հրաշալի պատմութեան մը հաւատալու բաղդատաբար երկրորդական դժուարութիւնը չպիտի կրնայ պատճառ մը ըլլալ ճշմարտութիւնը իրականապէս փնտռող մը: Անոր կեանքի պատմիչներուն ճշմարտութիւնն ընդունելէ արդիւրէ:

Բոլոր հրաշքներուն մէջ կայ մէկ մը, միւս բոլորէն գերազանցապէս կարեւոր, զոր ընդունելէ վերջ կարելի է

զանց ընել ամբողջ միւսները: Յարութիւնն է ան: Յիսուսի յարութիւնը պատմութեան մէջ ամենակարեւոր դէպք մըն է: Եթէ Յիսուս մեռնէր, յարութիւն առած է, Քրիստոնէութեան ճշմարտութիւնն անվիճելի է: Եթէ Ան յարութիւն առած չէ, ուրեմն Քրիստոնէութեան բոլոր յայտարարութիւնները՝ գերբնական ծագումի և հետեւաբար աստուածային հեղինակութեան մը մասին, ինքնին շուրջ կ'իյնան:

Եթէ Յիսուս յարութիւն առած է, իր միւս բոլոր հրաշալիքները անվիճելիօրէն հաւանական են: Եթէ յարութիւն առած չէ, որ և է փաստաբանութիւն չպիտի կրնայ որոշ արժէք մը տալ միւս հրաշքներուն, հետեւաբար մեզի համար աւագ կարեւորութիւն ունի քննել Յիսուսի յարութեան ապացոյցները:

Նախ. վաւերագրական կամ յիշատակագրական վկայութիւնները, Ս. Գրքին մէջ գտնուած որ և է դէպքէ աւելի Յիսուսի յարութեան կը վկայեն, զօրաւոր փաստերով: Աւետարաններու մէջ գտնուած պատմականները որոնք իրենց վրայ կը կրեն պարզութեան դրօշմը և անհաւուրթեան ապացոյցները, Նոր Կտակարանին մէջ գտնուած միւս բոլոր գրքերուն ամենազօրաւոր վկայութիւններն ունին իրենց նկատմամբ:

Որ և է մարդ որ ուշի ուշով կը կարգայ Կտակարանը ծայրէ ծայր խորապէս կ'ազդուի այն իրողութենէն թէ պատմիչները այս գերազոյն դէպքին իրականութեանը վստահ էին:

Հնութեան մէջ չկայ ուրիշ որ և է իրողութիւն որ յիշատակագրական այնքան ճիշտ ու այլազան վկայութիւններ ունենայ իր մասին:

Իսկ վկայութիւնը՝ ականատեսներու կողմէ կը տրուի, և կամ անոնցմէ, որոնք ուղղակի ականատեսներէն լսած էին:

Երկրորդ, այս մասին եղած ապացոյցը այնքան անվիճելի էր որ Յիսուսի մահէն քանի մը տարի վերջ միայն իր յարութեան իրողութիւնը ընդունուած էր հազարաւորներու կողմէ, որոնք անոր մասին այնքան խորապէս համոզուած էին որ իրենց հաւատքին համար մեռնելու պատրաստ էին:

Հոգովայնցի պատմաբաններ կը գրեն այս զարմանալի հաւատքին և ժողովուրդին վրայ անոր ունեցած խորունկ ազդեցութեան մասին:

Ինչով կարելի է մեկնել այս համատարած հաւատքը: Յայտնապէս անսովոր բան մը տեղի ունեցած ըլլալու էր այս ընդհանուր համոզումն ու հաւատքը հաւանական դարձնելու համար: Որովհետեւ ժամանակակից դէպք մ'ըլլալով, շատ դիւրին պիտի ըլլար անոր ճշգրտմը, տարակուսողներու կողմէ:

Յետոյ, Քրիստոնէական եկեղեցին, որ Յիսուսի մահէն վերջ զարմանալի արագութեամբ տարածուեցաւ, հիմնուած էր յարութեան իրողութեան վրայ: Պօղոս, յարութեան ամենամեծ քարոզիչը անձնապէս՝ վերջէն այդ իրողութեան հաւատացող մ'եղած էր, և իր անձնական դատումն այն էր թէ «Եթէ Քրիստոս յարութիւն առած չէ, ուրեմն 'ի զուր է մեր քարոզութիւնը, 'ի զուր է նաեւ ձեր հաւատքը»: Աս իր խորունկ համոզումն էր, իսկ ինք ուշիմ մտացի դիտող մ'էր իր շուրջ երուսաղէմի մէջ՝ Յիսուսի մահուան ատեն: Աս համոզումն է նաեւ ամբողջ եկեղեցին:

Հիմայ Քրիստոնէական եկեղեցին բարձրացումը այնքան ընտանի է մեզի որ մեր վրայ որ և է մասնաւոր տպաւորութիւն մը չընէր. ինչպէս պիտի տպաւորէր իր հոշակաւոր նկարագրով:

Որ և է ուրիշ կրօնքի բարձրացումէն տրամադձապէս կը տարբերի Քրիստոնէականը, որովհետեւ իր սկզբնաւու-

բութեան ատեն ան հիմնուած է անհատի մը գերբնական նկարագրին վրայ: Աւրիշ կրօնքներու մէջ իրենց հիմնադիրներուն շուրջ առապելները անոնց մահէն վերջ կ'սկսին տարածուիլ: Քրիստոնէութեան մէջ կը տեսնենք Յիսուսի գերբնական կեանքն ու յարութիւնը:

Յիսուսի ապրած միջոցին իր հետեւորդները սակաւաթիւ ու տկար էին, և իր մահուան ատեն՝ բոլորովին յուսահատած: Սակայն յարութիւնը Յիսուսի առաջին հետեւորդներուն նոր կեանք տուաւ և ուրիշ հազարաւորներ կրցաւ խմբել իր շուրջ, քանի մը շարաթուան կարճ միջոցին:

Եկեղեցիին նախկին, սկզբնական օրերը գաղտնիքներու և առեղծոռածներու մէջ ծածկուած չէն: Մինք զիտեմք էական իրողութիւնները և այդ իրողութիւնները բանաւորապէս կրնան մեկնուիլ Յիսուսի իրական յարութիւնով:

Յիսուսի հրաշքներուն և մասնաւորաբար անոր յարութեան հարցով այսպէս երկարօրէն կ'ըզաղինք որովհետեւ, ինչպէս առաջ յայտնեցինք, մեր ունեցած Յիսուսի կեանքին պատմութիւնը պատմութիւնն է հրաշալի կեանքի մը, և եթէ այդ պատմութեան ճշմարտութիւնը ժխտուի, այն ատեն ոչինչ կը մնայ մեզի, որուն վրայ հիմնենք մեր գնահատումն ու համարումը՝ Յիսուսի ճշմարիտ էութեան նկատմամբ:

Ապացոյցը, վկայութիւնը խիստ զօրաւոր է, ասով մէկտեղ, այդ ապացոյցը առանձինն չափի կրնար իր ուժգնութիւնն ու արժէքն ունենալ առանց ուրիշ ապացոյցներու, նոյնպէս զօրաւոր, որոնք բոլորովին տարբեր գծի մը վրայ, կ'ապացուցանեն Քրիստոսի գերբնական նկարագիրը: Յստակօրէն ըմբռնելու համար այս պարագան, ենթադրենք թէ ունինք Յիսուսի կեանքին մէկ գան, ենթադրենք թէ ունինք Յիսուսի կեանքին մէկ պատմականը, որը թէև կը պարունակէ աւետարանիչներու կրողմէ պատմուած միւս բոլորէպքերը ու մանրամաս-

նութիւնները, սակայն զանց ըրած է հրաշքներու և յարութեան պատմութիւնը:

Ենթադրելով որ այս եղած ըլլար Յիսուսի կեանքին նկատմամբ մեր ունեցած պատմութիւնը, այդ պարագային ի՞նչ եղբակացութեան պիտի կարենայինք յանգիլ իր գերբնական նկարագրին մասին:

Երբ քննենք այսպիսի պատմական մը, անոր մէջ պիտի գտնենք հաւանական ամենազօրաւոր ապացոյցը, թէ Յիսուս մասնաւոր կերպով մը ուղղակի ներկայացուցիչն էր Աստուծոյ:

X

Յիսուսի կատարեալ անմեղութեան համար ի՞նչ բացատրութիւն կամ ապացոյց պիտի գտնենք: Երբ անմեղութիւն կ'ըսենք, պէտք չէ հասկնալ բոլորովին բացասական յատկութիւն մը, փութով տրուելիք պատասխանն այս հարցումին այն պիտի ըլլայ թէ պատմիչները պարզապէս զանց ըրած են պատմել իր մեղքերը կամ անկումները: Բայց Յիսուսի կեանքին մէջ կը գտնենք զբական արդարութիւն մը, որ ուրիշ որ և է մարդու վրայ տեսնուած չէ: Աս' երկու կերպով յայտնուած է: Նախ, իր գաղափարներն ու շարժառիթները իրենց արտակարգ ուղղութիւնով ու կերպով, կը զանազանեն զինք բացարձակապէս իր ժամանակուան և նախկին բոլոր մարդերէն: Ինք բոլորովին անանձնատէր և կատարեալապէս հեղ էր: Իր սիրտը կը բոցավառէր ծառայելու և փրկելու բաղձանքներով, և ինք բոլորովին որոշած էր զիտնալ և կատարել Աստուծոյ կամքը: Ուրիշ մարդոց մէջ այս յատկութիւնները կը գտնուին մասնաւոր չափով ու ատիճառով, բայց անոնցմէ և ոչ մէկուն մէջ անոնք կը գտնուին կատարելութեան մէջ: Ասոնք բոլորն ալ զբական յատկութիւններ են, բայց մեզի յայտնուած չեն այդ յատկութիւններու

պարզ բացատրութիւնով կամ նկարագրութիւնով, այլ պատմութիւնովը կեանքի մը՝ որ այդ յատկութիւններն իր վրայ կը մարմնացնէր:

Երկրորդ, յայտնուած է իր գիտակցութեան մէջ: Այս երկրորդ միջոցը մեզի ծանօթացնող նկարագրականներ չունինք, բայց իր աղօթքներէն, իր պատահական գիտողութիւններէն և ընդհանուր դիրքէն կազմած ենք իր գիտակցութեան պատկերը զոր կարելի չէ մերժել: Եւ այդ պատկերին մէջ կը տեսնենք թէ այն մարդը, որ ապրող միւս բոլոր մարդերէն աւելի զգայուն էր մեղքին հանդէպ ու գիտակից անոր նշանակութեանը, երբէք իր մէջ չզգաց ամենափոքր մեղք մը: Ան՝ որ սովոր էր խստորէն կըշտամբել ուրիշներու կեղծաւորութիւնը, իր անձին համար որ և է մեղքի խոստովանութիւն չէր կրնար ընել: Երբ ճիշդ մահուան հանդէպ կը գտնէր ինքզինք, մեղքի համար խղճի ամենափոքր խայթ մը չզգաց, այլ ըսաւ «կատարեցի այն գործը որ ինծի յանձնած էիր ընելու համար»: «Փառաւորէ գիս այն փառքով որ քեզի հետ կը վայելէի սկիզբէն»: Ուրիշ սուրբեր և նուիրական անձնաւորութիւններ բարի կեանք մ'ապրած են, սակայն անոնց բութիւնն տիեզերական փորձառութիւնն է թէ որքան իրենք մօտեցած են կեանքի կատարեալ սրբութեան, այնքան աւելի մեղքերու և տկարութիւններու ճշդումն զգացած են իրենց վրայ, և իրենց վերջին ժամուն միակ յոյսերն են եղած է Սիրող Աստուծոյ մը ներողութիւնը: Սակայն այս մարդուն մէջ մեղքի այս զգացումը չենք տեսնել երբէք թէ իր յաջողութեան վայրկեաններուն, թէ իր ամենասաստիկ տառապանքներու պահերուն մէջ: Ան ուղղակի Աստուծոյ առջև կեցաւ և ըսաւ, «փառաւորէ գիս»:

Իր ամբողջ կեանքին միջոցին իր ըրած ու ըսած ուրիշ ամէն բաներէն աւելի ճշմարիտ է այսքանը, և ինքնին՝ ամենազարմանալի իրողութիւնը՝ որ իր մասին գիտենք:

Կայ ուրիշ իրողութիւն մ'ալ որ մեր ուսումնասիրութեան այս և յաջորդ մասին չլթան և անցքը կը կազմէ: — Յիսուսի ուսուցումները, քարոզութիւնները զինք կը դնեն աստիճանի մը վրայ, ուր ան միւս բոլոր մարդերէն կը զանազանուի: Այս նիւթին մասին լաւագոյն բան մը չպիտի կրնայինք ըսել, չակերտելէ զատ Պ. Բոպէրը Սքիրի խօսքերը, «Քրիստոսի Աստուածութիւնը» վերնագրին ներքեւ: «Ես կը հաւատամ Քրիստոսի Աստուածութեան, կ'ըսէ ան. իր ուսուցումներուն համար: Բայց ոչ թէ իր ուսուցումներուն ձեւին և հեղինակութեանը համար, թէ և այդ ալ բաւական զարմանալի էր ամենախոր կերպով տպաւորելու համար իր ժամանակուան երեւակայութիւնը, այլ անոնց նիւթին համար:

Ես կը հաւատամ թէ Քրիստոսի ուսուցումներուն նիւթը զինք բացարձակապէս վեր կը դասէ մարդկային հասարակ ուսուցիչներու դասէն:

Նախ, իր ուսուցումները Աստուծոյ նկատմամբ:

Ուրիշ սորվեցաւ Աստուծոյ նկատմամբ իր գիտցածները: Ան Աստուծոյ նկատմամբ սորվեցուց այնպիսի բաներ որոնք աշխարհ՝ երբէք գիտցած չէր նախապէս, և ինքնիրեն կարող եղած չէր գտնել: Այսօր. իբրեւ իրողութիւն, Աստուծոյ մասին գրկիմէ մեր բոլոր գիտցածները կը պարտինք Յիսուսի սորվեցուցածներուն, կեանքին և օրինակին: Աստուծոյ մասին երկինքէն ու երկրէն սորվելիք քիչ բան մնացած է: Բայց գիտենք նոյն իսկ մարդիկ, որոնք չեն ընդունիր Քրիստոսի աստուածութիւնը, որոնք սակայն կ'ըսեն թէ կը հաւատան Աստուծոյ, և Աստուածը Որուն կը հաւատան իրենք, այն Աստուածն է, Որուն մասին չառ քիչ կամ ոչինչ պիտի գիտնային եթէ Յիսուս Քրիստոս եկած և յայտնած չլլար զԱյն, ոչ թէ միայն խօսելով Անոր չուրջ, այլ անձնապէս այդ Աստուծոյ ըլլալով անոնց աչքերուն առջև: Եւ հոս մենք կը հանդի-

պինք այն կէտին որ ինծի կը թուի ամենատխուր պարագան մարդկային պատմութեան, և աս այն է թէ Յիսուս Քրիստոս ինք երեւան բերաւ դժուարութիւն ու արգելք՝ մարդոց հաւատքին առջև՝ իր Աստուածութեան հաւատալու առնել։ Եթէ հարցնենք մարդոց թէ ինչո՞ւ այսօր մարդեղութեան չեն հաւատար, պիտի պատասխանեն թէ, իրենք չեն կրնար հաւատալ որ իրենց Աստուածը, այնքան հոգեղէն, այնքան բարձր, պիտի կրնար մինչև մարդկութիւն ցածցած ըլլալ։ Ո՞րքէն անոնք սորվեցան թէ Աստուած այնքան հոգեղէն, սուրբ ու բարձր է։ Ինչո՞ւ ենթադրել թէ տարբեր աղբիւրէ մը՝ քան թէ նոյն իսկ այն Աստուծոյն որ իրր մարդ մարմին առաւ։ Մարդիկ Քրիստոսի Աստուածութեանը հաւատալու որ և է դժուարութիւն չ'պիտի ունենային եթէ Քրիստոս Աստուած եղած չըլլար։ Քրիստոս ինք Աստուած էր որ Աստուծոյ մասին այս գաղափարները տուաւ մեզի, որոնք սակայն յարուցին դժուարութիւնը հաւատալու իր մարդեղութեան։ Վստահ եմ թէ և ոչ մէկ մարդ կրնայ հանդարտ նստած դիտել ու խորհիլ Աստուծոյ յայտնութիւնը Քրիստոսի մէջ, կրնայ մտածել այս հանգամանքին, այս վիճակին ամբողջ երեւոյթն ու իմաստը, առանց ըսելու իրեն ճիշդ այն ինչ որ ըսաւ Թովմաս երբ իր աչքերը բացուած էին, «իմ Տէրս ու իմ Աստուածս»։

Ես կը հաւատամ Քրիստոսի Աստուածութեան, մարդուն նկատմամբ իր սուրբեցուցածներուն համար։ Ան մարդոց նկատմամբ այնպիսի յայտնութիւններ բրաւ, որոնք նախապէս երբեք գիտցած չէր մարդկութիւնը, և որոնք այսօր ալ աշխարհի մէջ տակաւին գիտցուած չեն, բացի այն վայրերէն, ուր Քրիստոսի կեանքին ազդեցութիւնը տարածուած է։ Միայն Քրիստոս էր որ յայտնեց մարդուն թէ ի՞նչ կրնայ ըլլալ բարի մարդ մը և ի՞նչ պէտք է որ ըլլայ։ Ան տուաւ մարդուն իր անձին պարտաւորութիւն-

ներուն, կեանքին և նկարագրի հաւանականութիւններուն գաղափարը, խոհալը։ Միայն Քրիստոս էր որ մօտ եկաւ մարդուն և վստահացուց զինք իր ընկերներուն հետ միասին ապրելու բարձր, գերազանց հաւանականութեան մասին. հաւանականութիւն մը՝ որ երբեք չ'պիտի կրնայինք ըմբռնել, առանց Յիսուս Քրիստոսի ազդեցութեան։ Գերմանացի բարախօս մ'ըսած է թէ Ս. Պօղոսի կողմէ յայտնուած ամենախորունկ ճշմարտութիւնն այն էր թէ Յիսուս Քրիստոսով «ոչ արու ոչ էգ, ոչ Յոյն ոչ բարբարոս, ոչ գերի ոչ ազատ» կայ, ան կը մատնանշէ թէ ասոնք էին անշատումի այն երեք գիծերը, որոնք աշխարհի անէծքը կազմած էին Քրիստոսի առջև որոնք հիմայ ալ անէծքն ու տառապանքն են աշխարհի. ամէն տեղ ուր Քրիստոս ճանչցուած չէ։ Այդ անէծքը ջնջուեցաւ Քրիստոսի նոր յայտնութիւնով, որով կը ճանչցնէր մարդուն իր յարաբերութիւնն ու կապակցութիւնը իր եղբորը հետ։

Կը հաւատամ նաև Քրիստոսի Աստուածութեան իր բարոյական ուսուցումներուն պատճառով։ Իմ տեսակէտով բաղդատական բարոյագիտութեան մէջ չատ աւելի առաջ գացած ենք քան ոչ-Քրիստոնեայ ազգերն ու կրօնները։ Ոչ-Քրիստոնեայ կրօնները ոչ թէ միայն կարօտ են մեր Տէրոջ մեծ ուսուցումներուն Աստուծոյ և մարդուն նկատմամբ, այլ տակաւին անոնք իրենց մէջ չեն պարունակեր այն հիմնական բարոյական գաղափարականները որոնք Քրիստոս աշխարհի տուաւ, և որոնց վրայ Ան Աստուծոյ հոսեցուց լուսաւոր փառքի ամբողջ հեղեղ մը։ Մտածեցէ՛ք Քրիստոսի բարոյական բարձր ըմբռնումները, ինչպէս ճշմարտութիւն, պարտականութիւն, սրբութիւն, սէր, արդարութիւն, և ես պիտի հրաւիրեմ ձեզ փնտռելու ոչ-Քրիստոնեայ կրօններու մէջ բարոյական որ և է բարձր ըմբռնում, որ կարենայ համապատասխանել ասոնց

և կամ մօտ դայ այն մեծ գաղափարականներուն, որոնք Յիսուս Քրիստոս բերաւ, և որոնք ինք թէ քարոզեց և թէ ապրեցաւ:

Մենք կրնանք յառաջ տանիլ Քրիստոսի Աստուածութեան մեր ապացոյցները, դիտելով իր եզական մենակեցութիւնը՝ մարդոց քով, միայն բարոյական կեանքին մասնակցելու և սատարելու իր վսեմ ու անզուգական գաղափարականին պատճառով:

Ոչ թէ միայն իր իսկութեան, էութեան պատճառով հետեւաբար, այլ իր սորվեցուցածներուն համար ես կը հաւատամ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի Աստուածութեան:»

Գ. Մ Ա Ս

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՊԱՑՈՅՑՆԵՐ

Հիմայ Քրիստոնէական ճշմարտութեան մասին, կ'ուզանք վերջապէս այն ճշմարտութիւններուն որոնք հիմնուած են անոր գործնական գերազանցութեան և շօշափելի արդիւնքներուն վրայ: Այս գլուխին մէջ երեք իրողութիւններ պիտի յիշենք: 1. Քրիստոնէութիւնը ինքնին գոհացուցիչ կրօնք մ'է: 2. Պատմութեան ընթացքին եզականօրէն գերազանց, արտակարգ արդիւնքներ ունեցած է: 3. Մարդոց առօրեայ կեանքին փորձառութիւնները կը վկայեն անոր ճշմարտութեանը:

Թէ Քրիստոնէութիւնը ինքնիր մէջ գոհացուցիչ կրօնք մ'է, իրողութիւն մ'է զոր կարելի չէ ժխտել: Այս կէտին մէջ ան կը տարբերի միւս բոլոր կրօններէն: Միւս կրօնները մասնաւոր կէտերու մէջ նպաստներ կ'ընեն, կ'օգնեն մարդոց, բայց անոնցմէ ամէն մէկն ալ իրմէ դուրս կը թողու կարեւոր շատ մը տարրեր, անոնք մարդկութեան էական պէտքերովը զբաղելէ հետի կը մնան: Բայց Քրիստոնէութիւնը մարդկութեան պէտքին ու պահանջին կատարեալ պատասխանն է: Նախ, Քրիստոնէութիւնը մարդը կը նկատէ այնպէս ինչպէս որ է և ոչ թէ ինչպէս որ պիտի ըլլայ ան: Հոգեւորական պէտքը հոն ճանչցուած է սկիզբէն:

Մեղքը Քրիստոնէութեան երկրորդ նախադրեալն է (premise):

Երկրորդ, Բրիտանացիները մարդուս առջև կը պարզէ կեանքի հաւանական ամենաբարձր գաղափարականը: Անկարգիւթիւնը և անյուսութիւնը Բրիտանացիներէ մէջ երբէք տեղ չունին: Ան կրօնքն է յաղթական յոյսին:

Երրորդ, Աստուծոյ և մարդուն յարաբերութիւնը դրուած է ուղիղ գծի, — հոգեկան միութեան վրայ: Վիճակներ ու միջոցներ ցոյց տրուած են այնպէս որ յարաբերութիւնը, հաղորդակցութիւնը կարելի է և իրական:

Չորրորդ, մեղքէն իրական փրկութիւն մը ցուցուած է: Ամէն կրօնքի վերջնական ու մեծագոյն փորձաքարը, աստիճանաչափն է աս, որ Բրիտանացիներէ մէջ կը գտնուի բարձրագոյն աստիճանի վրայ: Մեղքը մարդկութեան մեծ բեռն է, և միայն Բրիտանացիներն է որ իրականապէս այդ բեռը կը վերցնէ անոր ուսերուն վրայէն:

Այսպէս, ինքն իր մէջ, իր սորվեցուցած ճշմարտութիւններով և սկզբունքներով Բրիտանացիները ամբողջապէս գոհացուցիչ կրօնք մ'է:

Մարդկային կեանքին մէջ անոր յառաջ բերած արդիւնքներն արդէն բացայայտ են: Պէտք է յիշել թէ մարդկութեան բովանդակ յառաջդիմութիւններն ու զարգացումները ուղղուած են դէպի Աստուած: Բարեշրջութիւնը Աստուծոյ ձեռագործն է ու Անոր կը ձգտի: Սակայն Բրիտանացիներէ մէջ կը գտնենք միջոց մը որով կարելի է դարերու ամբողջ դանդաղ յառաջընթացութիւնը ամփոփել կամ երեւան բերել քանի մը տարուան մէջ և՛ հսկայական քայլերով յառաջդիմել: Որ և է ուրիշ կրօնք այս օրինակ յայտարարութիւն մը չունի:

Բազմաանցէք որ և է ժողովուրդի կամ ազգի ընկերական և բարոյական յառաջդիմութիւնը, անոր Բրիտանացիներէն ընդունելէն առաջ և վերջ: Տարբերութիւնը ապշեցուցիչ է: Օրինակի համար Հռովմէական աշխարհը,

Տեւտոնները, Բրիտոնները, կամ արդի ժամանակներու մէջ Հաւայի, Ովկիանիա կամ Կեղրոնական Ափրիկէ: Բրիտանացիները իր մէջ ունի զօրութիւն մը, ազգերու կեանքը յեղաշրջելու կերպով մը՝ որ որ և է ուրիշ տեղ կարելի չէ գտնել: Ասկէ դատ, Բրիտանացիները իր տաճար և ինը դարերու կեանքին միջոցին ցոյց տուած է իր մէջ այն զօրութիւնը որով ան անշարժութեան և յայտնի մահուան շրջաններէ վերջ կրցած է վերկենցաղիլ, վերապրիլ: Ուրիշ կրօններ բարձրացած և ինկած են, բայց Բրիտանացիները ամէն դարու մէջ կարող եղած է յառնել իր անխնայներէն միշտ աւելի նոր, աւելի զօրաւոր կեանք մ'ապրելու:

Եւ վերջապէս, միլիոնաւոր անհատներու փորձառութիւնը, Բրիտանացիներէն գերբնական էութեան ու հանգամանքին ճշմարտութեանը կը վկայէ: Արդիւնքը պատճառին գոյութիւնը կը հաստատէ: Որ և է մարդ որ ազդելու ուժն ունի իր մէջ, պէտք է որ նաև այդ ազդեցութիւնը դորձածելու զօրութիւնը ունենայ: Յիսուսի ազդեցութիւնն այսօր մարդոց կեանքին վրայ իրական է և ամէն տարակոյսէ վեր: Բայց այդ ազդեցութիւնը պէտք է բացատրել կերպով մը: Հոս բազմաթիւ մարդոց վկայութիւնը այնքան զօրաւոր ու յստակ է որ ամբողջապէս գոհացուցիչ կը թուի: Բայց տակաւին որովհետև ազդեցութիւնն է միայն անձնական փորձառութեան, դժուար պիտի ըլլար որ և է մէկը համոզել թէ ան վստահելի է: Մէկու մը անձնական փորձառութիւնը ուրիշի մը ճշմարիտ ու վստահելի չերեւի միշտ:

Այս վկայութիւնը յայտնուած է երեք զիծերու մէջ: Նախ, Աստուած Բրիտանացիներու ազգութիւնը կը պատասխանէ այնպիսի կերպով մը որ կարելի կ'ընէ իրական յարաբերութիւն մը մարդոց ու իր միջև: Աս, երբեմն նիւթական բայց բնութանը ապա հոգեկան երեւոյթներու մէջ

կ'արտայայտուի: Ճշմարիտ Գրիստոնեան կը վկայէ թէ ինք Աստուծոյ կը խօսի և Աստուած իրեն կը պատասխանէ, թէ և բոլորովին անշօշափելի ձեւով:

Երկրորդ, Գրիստոնեան կըզգայ, կը տեսնէ թէ Աստուած կ'օգնէ իրեն յաղթելու փորձութիւնը և ապրելու ճշմարիտ ու սուրբ կեանք մը: Երբ այս օգնութիւնը այնքան զօրաւոր է ու յայտնի, որ նոյն իսկ ուրիշներու կողմէ կը նշմարուի, այն ատեն կը դառնայ արտաքին ապացոյց մը և կրնայ ճանչցուիլ ու գնահատուիլ դուրսեցիներու կողմէ: Սակայն Գրիստոնէին փորձառութիւնը շատ աւելի խորունկ ու տարբեր է քան կեանքի մէջ ընդհանուր կերպով տեսնուած այն քանի մը նշանաւոր փոփոխութիւններու պատճառները, որոնք ուրիշներու կողմէ ալ կրնան նշմարուիլ: Գրիստոնեան ամէն օր իր կեանքին մէջ հոգեւոր օգնութիւն, զօրութիւն կը ստանայ, և ադ՝ հոգեկան իրականութիւններու ամենէն զրականն է:

Երրորդ, Գրիստոնեան իր կեանքին համար առաջնորդութիւն փնտռելով, առաջնորդուած է այնպիսի ուղիներու մէջ որոնք չի ճանչնար, չի հասկնար ինք, և այնպիսի արդիւնքներու՝ որոնց երբէք չպիտի կրնար հասնիլ միայն ինքն իրեն: Այս առաջնորդութիւնը Գրիստոնէի մը կեանքին հիմը կը կազմէ, և իրողութիւն մ'է որուն վրայ հաստատած են իրենց կեանքերը շատ մը մարդեր: Աս՝ յաջողութեան հանրածանօթ գաղտնիքն է բոլոր այն մարդոց, որոնք ամենամեծ յաջողութիւններ ունեցած են Գրիստոնէական ընդարձակ ձեռնարկներու մէջ: Դուրսէն դիտոնէական ընդարձակ ձեռնարկներու մէջ: Դուրսէն դիտողի մը համար, որ երբէք զգացած, ճանչցած չէ այս իրողութիւնները, այնքան ալ համոզուի չպիտի թուին ուրիշի մը վկայութիւնները, թէ և անձնական փորձառութիւն յառաջ եկած ըլլան անոնք: Մարդ մը որ տրամադրութիւն չունի անձնապէս փորձելու այս իրողութիւնները, անհախապաշար դատաւոր մը չի կրնար ըլլալ, և ուրիշներու

վկայութիւնն ալ չպիտի ընդունի: Իսկ ասոր հակառակ, ան որ անձնական փորձառութիւն կազմած է այս մասին, այլեւս չի կարօտիր այդ արտաքին վկայութիւններուն: Ամբողջ ապացուցութիւնն ուրեմն, գործնականին վրայ կը յենուի վերջապէս:

Այս բոլորին վերջ, Գրիստոնէութիւնը, իր ամբողջական վիճակին մէջ կարելի չէ վերջապէս մեկնել, հաստատել կամ հերքել:

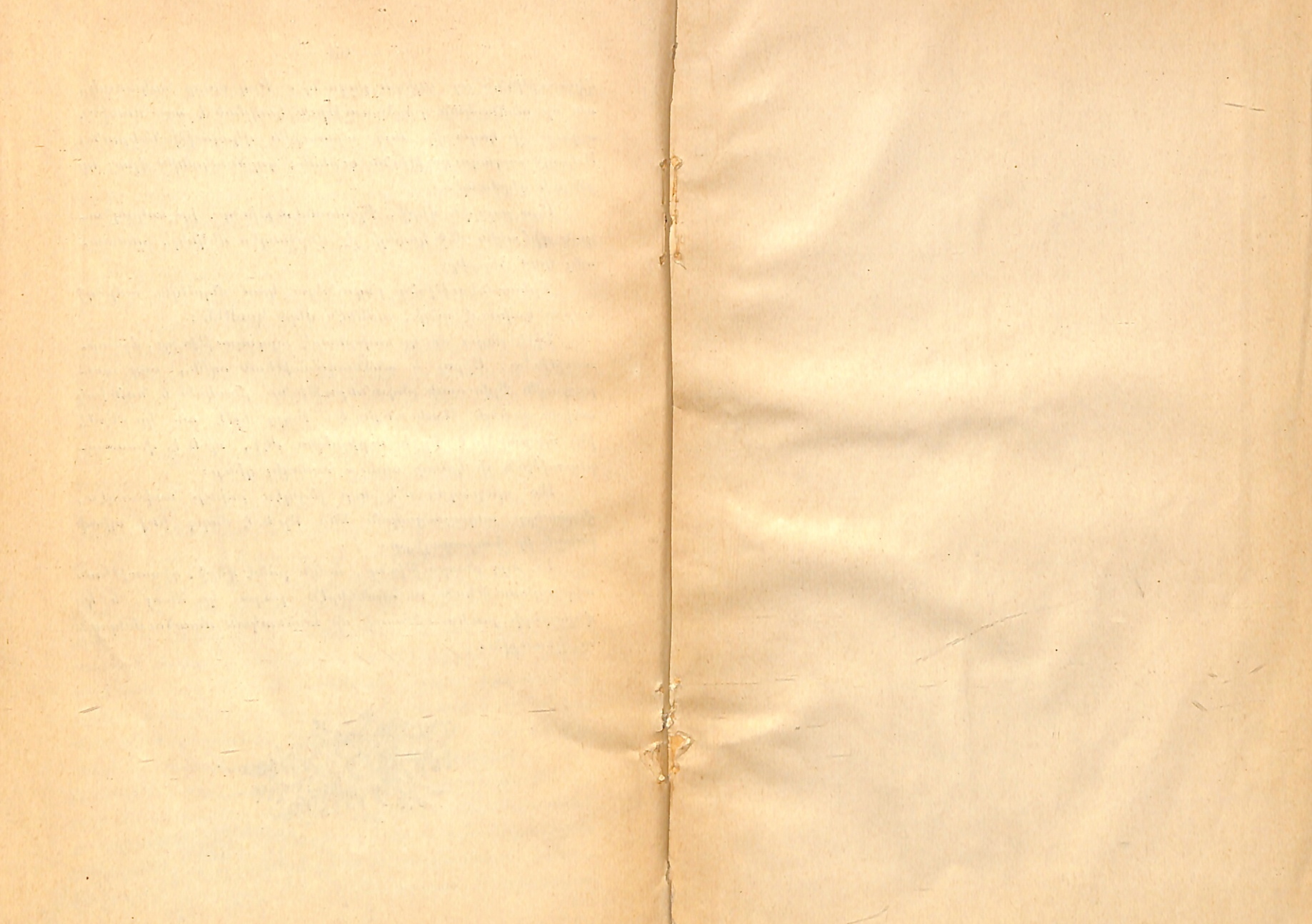
Գրիստոնէութիւնը ընդունելու կամ մերժելու ամբողջ հարցը կախում ունի, ամենէն վերջ կամփեմ:

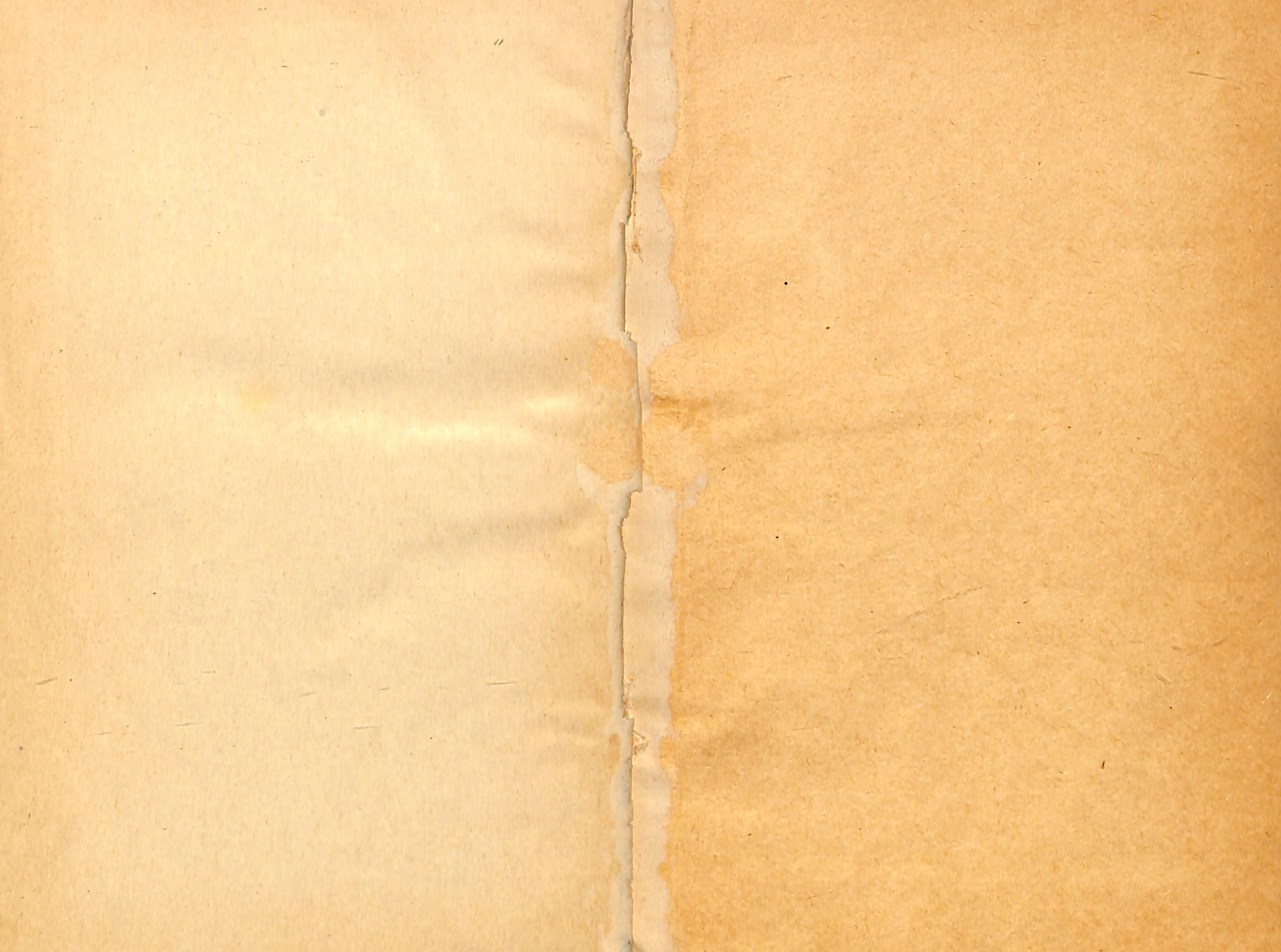
Եթէ մարդ մը կը նախընտրէ արդարութիւնը, ճշմարտութիւնը, Սիրոյ և անձնագոհութեան ոգին, այդ պարագային Գրիստոնէ ընդունելութիւնը՝ բնական և նոյն իսկ անխուսափելի հետեւանքն է: Բայց եթէ ան կը մերժէ ինչ որ բարձր է իր և ուրիշներու մէջ, որ և է փաստաբերութիւն չի կրնար այլեւս համոզել զինք:

Աս պարագայ մ'է ուր ինչպէս ըսինք նախապէս, փաստերը ապացուցական են: Որ և է մարդ ինք պիտի ընտրէ իր հաւատալիքը:

Եւ այդ ընտրութիւնը, ամէն բանէ վերջ, գիտութեան տիրապետութեան սահմաններէն դուրս կը մնայ, և կը վերաբերի յաւետ անհատի մը անձնական մտածումներուն ու կեանքին:

3303

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0030253

